

UDK 929.7 (497.5) "14/17"
94 (497.5) "14/17"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 10. travnja 2006.

Prihvaćeno za tisak: 12. prosinca 2006.

Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici i hrvatski identitet

Ivan Jurković

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta

I. M. Ronjgova 1, Pula

Republika Hrvatska

Raznolike strategije koje su za trajanja osmanske ugroze primjenjivali raseljeni plemići, obično kombinirajući nekoliko njih istovremeno, nisu nužno osiguravale postignuće željenog cilja: očuvanje društvenoga položaja i izbjegnuće izumiranja obitelji po muškoj lozi. Takvo je djelovanje plemstva ipak rezultiralo pozitivnim učinkom pojačane socijalne *vertikalne* i *horizontalne mobilnosti*, što je, neprijeporno, pridonijelo očuvanju teritorijalnog, a time i političkog, društvenog, gospodarskog, vjerskog i kulturnog "kontinuiteta" Kraljevstva. Plemstvo je ondašnje Hrvatske i Ugarske primarno funkcioniralo na osnovi svojega društvenoga položaja u kojemu su višestruki identiteti upravo njima i svojstveni. Stoga su prihvaćali nove osobne identitete, ali istovremeno su čuvali kulturna i politička naslijeđa Hrvatske te ih implementirali u novoj domovini.

Ključne riječi: Hrvatska, osmanska ugroza, nedobrovoljni (prisilni, iznuđeni) raseljenici, plemstvo, hrvatski identitet

Uvod

U hrvatskoj je javnosti gotovo nepoznata činjenica da je područje srednjovjekovnih hrvatskih zemalja u razdoblju od pada Bosne (1463.) do Sisačke bitke (1593.) pretrpjelo stvarni demografski gubitak za više od 60 % starosjedilačkoga žiteljstva.¹ Dugotrajno je ratno stanje iz temelja promijenilo ne samo demografsku sliku, nego i političke, gospodarske, društvene, vjerske i kulturne obrasce ponašanja i odnose u

¹ Pregled historiografske i demografske literature o depopulaciji hrvatskih zemalja u tom razdoblju v. Lovorka ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka. Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001., 15.-67.; Anđelko AKRAP, *Stanovništvo u Hrvatskoj kroz stoljeća*, Zagreb, 2006. [u tisku].

tim zemaljama.² U svim je tim promjenama neprijeporno vodeću ulogu u tadašnjim hrvatskim zemljama imalo plemstvo, iako je trpjelo raseljeničku sudbinu s većim dijelom podaničkoga stanovništva. Ono je, ipak, svojom upornošću u pokušajima opstanka na domicilnom području u konačnici zaustavilo napredovanje Osmanlija prema Zapadnoj Europi.³ U ovoj će se raspravi, dakle, pokušati predočiti rezultati istraživanja analizom sudbina onih plemenitih hrvatskih branitelja, koji su bili prisiljeni povući se pred neprijateljima i koji su potom nastojali sačuvati identitete građene i baštinjene u starom zavičaju.

Osnovna je karakteristika navedenog razdoblja radikalna promjena političkih odnosa u kraljevstvima formiranim tijekom srednjeg vijeka na hrvatskom etničkom području. Politički jasno definirane hrvatske teritorijalne cjeline nestale su sa zemljovida tadašnje Europe.⁴ U početnom je stadiju borbe za opstanak (osobito u vrijeme vladavine dinastije Jagelovića) vladajuća elita (visoko i srednje plemstvo te svećenstvo) sve više samostalno djelovala u oba pravca; na unutarnjoj sceni i na vanjskoj političkoj sceni.⁵ Ta se činjenica jasno potvrdila i u odvojenim izborima novih vladajućih dinastija; Habsburgovaca i Zapolja (Zápolyai). K tomu, na važnosti su dobile i vladajuće institucije (banska, saborska) te su kao takve postale instrumentima organiziranoga djelovanja udruženoga plemstva. Raseljeni su plemići s područja srednjovjekovne Kraljevine Hrvatske upravo takvim djelovanjem pridoni-

² Popis temeljnih studija o temama političkih, gospodarskih, društvenih, vjerskih i kulturnih promjena za trajanja najtežega osmanskog pritiska na hrvatske zemlje vidi u: Ivan JURKOVIĆ, "Hrvatsko raseljeno plemstvo u korespondenciji Antuna Vrančića", *Zbornik o Antunu Vrančiću: zbornik radova sa Znanstvenoga skupa o Antunu Vrančiću* (ur. Vilijam Lakić), Šibenik, 2005., 42.-43., bilj. 3.

³ Detaljnije u: Vjekoslav KLAJČ, *Povijest Hrvata*, knj. 4.-5., Zagreb, 1981.; Stjepan PAVIČIĆ, *Seobe i naselja u Lici*, Zagreb, 1962., 15-128; Nada KLAJČ, "Ostaci ostataka? Hrvatska i Slavonija u 16. st. (od mohačke bitke do seljačke bune 1573.)", *Arhivski vjesnik*, 16., 1973., 253.-325.; Milan KRUHEK, *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb, 1995., 45.-96.; Tomislav RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje; prostor, ljudi, ideje*, Zagreb, 1997., 476.-495.; Ive MAŽURAN, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Zagreb, 1998.; Ivan JURKOVIĆ, "Turska opasnost i hrvatski velikaši – Knez Bernardin Frankapan i njegovo doba", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* [dalje: *Zbornik OPZ HAZU*] 17., 1999., 72.-81.; Borislav GRGIN, *Počeci rasapa: Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*, Zagreb, 2002., 115.-125.; Ivan JURKOVIĆ, "Das Schicksal des kroatischen Kleinadels unter dem Druck des Osmanenreichs", *East Central Europe /ECE 29/*, 1.-2., 2002., 235.-248.; Alexander BUCZYNSKI, "Hrvatske granice i Vojna krajina", *Hrvatska i Europa; kultura, znanost i umjetnost*, III. (ur. Ivan Golub), *Barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII. stoljeće)*, Zagreb, 2003., 43.-60.; Anđelko MIJATOVIĆ, "Hrvati i Osmanlijsko Carstvo", *isto*, 95.-108. i u tim djelima navedena literatura. Usp. također u ovom godištu *Povijesnih priloga* i studiju: Marija KARBIĆ, "Hrvatsko plemstvo u borbi protiv Osmanlija. Primjer Berislavića Grabarskih iz Slavonije".

⁴ Štoviše, s vremenom su se javili duplicirani nazivi za te cjeline; usp. Vjekoslav KLAJČ, "Croatia superior et inferior", *VHAD*, NS, 1., 1895., 137.-138.; Mirko MARKOVIĆ, *Descriptio Croatiae: hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata*, Zagreb, 1993., 121., 126., 223., 226.-229.

⁵ Usp. Rudolf HORVAT, *Stari hrvatski sabori*, Zagreb, 1942.; Vj. KLAJČ, *Povijest Hrvata*, 5., 602.; Vedran GLIGO, *Govori protiv Turaka – Orationes contra Turcas*, Split, 1983.; Željko SABOL, *Hrvatski sabor*, knj. 2., Zagreb, 1995.; Tomislav RAUKAR, "Hrvatska diplomacija u razvijenom i kasnom srednjem vijeku", *Zbornik Diplomatske akademije*, 2., 1999., 119.-130.; Ivan JURKOVIĆ, "Diplomatska aktivnost hrvatskog plemstva u vrijeme turskog pritiska na Hrvatsku", *isto*, 243.-256.

jeli širenju vlastitoga političkog imena na područje ondašnje Slavonije.⁶ Kao rezultat tih migracija i središte se Hrvatske pomicalo prema sjeveru, u Slavoniju (Zagreb), a uporaba je hrvatskog imena postala tijekom 16. st. uobičajena na području ostataka Slavonije (na još uvijek slobodnim dijelovima Križevačke, Varaždinske i Zagrebačke županije). Taj je proces kulminirao ujedinjenjem ostataka srednjovjekovnih hrvatskih zemalja u jednu teritorijalnu političku cjelinu, nikada nakon toga razdvojenu.⁷

No, ponajprije valja objasniti pojmove koji će biti rabljeni u ovoj raspravi. O pojmu *identitet* u odnosu prema *etničkoj skupini* govori se kao o *etničkom identitetu* u smislu pripadnosti ili svijesti o pripadnosti pojedinca (ili skupine pojedinaca) *etniži*, odnosno samosvijesti šire zajednice o svojoj osobitoj *etničnosti*.⁸ Socioantropološka istraživanja pokazala su da se za dugotrajnih procesa društvenog raslojavanja i taj sklop može promijeniti. Naime, *etnički identitet* utemeljen je na objektivnim povijesnim čimbenicima (što će reći *etnodiferencijskim čimbenicima*), ali ujedno je i rezultat prožimanja *slobodnog izbora* (u psihologiji poznatiji pod pojmom *identifikacije*), *razvoja svijesti* (posredovane *obrazovanjem*) i svega onoga što su pojedinci prihvatili i usvojili za trajanja svoje *rane socijalizacije*.⁹ U ovoj se skupini terminoloških odrednica mora upozoriti i na izraz *politika identiteta*, pod kojim se podrazumijeva strategija ili ciljna djelovanja koja pripadnici etničkih skupina razvijaju radi identifikacije vlastitih etničkih interesa i obilježja. Premda se *politika identiteta* odvija i na razini pojedinca, ona se prvenstveno očituje u djelovanju zajednice, što uključuje organizirane pothvate, težnju za stjecanjem društvene i političke moći i legitimnosti.¹⁰ Na kraju se, uz navedene, mora spomenuti i izraz *religijski identitet* – izraz ko-

⁶ Kao što su postupno hrvatski plemeniti prognanici doseljavali u Slavoniju, tako su postupno i dijelovi Slavonije preuzimali hrvatsko ime, pa je kasnih 1520.-tih i ranih 1530.-tih godina čitavo područje južno od rijeke Kupe (*partes transcolapiane que Croatia dicitur*) bilo tretirano kao dio Hrvatske (usp. Ferdo ŠIŠIĆ (prir.), *Acta comitalia Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae*, vol. 3. [dalje: AC RCDS, 3.], *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* [dalje: MSHSM], 39., Zagreb, 1916., 63., dok. 31). Već je god. 1544. i službeno osnažen takav odnos hrvatskoga i slavonskog plemstva prema Pokuplju administrativnom podjelom Zagrebačke županije na slavonski i hrvatski dio, razdijeljen rijekom Kupom, a postojeće stanje prihvatili su i staleži Ugarskog sabora, što se vidi iz izjava da je *pars illa Sclauoniae, que est ultra Colapim, queque hodie Croatia appellatur* (usp. Vilmos FRAKNÓI (prir.), *Monumenta Comititalia Regni Hungariae (1537-1545.)*, *Monumenta Hungariae historica*, ser. III., vol. 5., Budimpešta, 1877., 128., dok. 5; isto, 337., dok. 6; isto, 440., dok. 5). Na široj, pak, razini, šesnaestostoljetni dokumenti raznih provenijencija svjedoče da je političko ime Slavonije kontinuirano gubilo svoje značenje, nekoć istovrijedno imenu Hrvatske. Sličan se proces tijekom 16. st. javlja i u slučajevima pojava termina Hrvat kao etnonima, pa nije neuobičajeno da su se iz tih vremena osobe podrijetlom iz Slavonije predstavljale, ili su prepoznavane, kao Hrvati; usp. Ivan JURKOVIĆ, *The Fate of the Croatian Noble Families in the Face of Ottoman Advance*, doktorska disertacija na Central European University, Budimpešta, 2004., 56.-60.; Neven BUDAK, "Der Einfluss der Migrationen auf die Veränderung der ethnischen Selbstidentifikation im Raum des mittelalterlichen Slawoniens," *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mengersdorf 1997*, Bd. 28., 2000., 5.-21.; Géza PÁLFFY, "Jedan od temeljnih izvora hrvatske povijesti: pozivnica zajedničkog Hrvatsko-Slavonskog Sabora iz 1558. godine," *Zbornik OPZ HAZU*, 23., 2005., 47.-61.

⁷ Usp. i sažetak referata: Milan KRUHEK, "Borba hrvatskoga plemstva u Hrvatskom saboru za opstojnost i državnu samobitnost Hrvatske," *Glasnik Hrvatskog plemićkog zbora*, 4. (2006.), 35.-37.

⁸ Emil HERŠAK (ur.), *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*, Zagreb, 1998., 54.-58. i 79.-80.

⁹ Isto, 58.-59. i 79.

¹⁰ Isto, 80.

jim se označuje svijest o zajedništvu izgrađenom na religijskim ili konfesionalnim temeljima. *Religijski identitet* može, dakle, biti važan čimbenik u stvaranju ili jačanju *etničkoga identiteta*, ali i u stvaranju nadedetničkih povezanosti, kao što je to slučaj s velikim svjetskim religijama (primjerice islam i kršćanstvo, što je važno istaknuti s obzirom na vjerske odnose i suprotnosti za trajanja osmanskoga pritiska na hrvatske zemlje).¹¹

Ugroženo područje, etnodiferencijski čimbenici i politički narod

Vojna je funkcija hrvatskoga teritorija (granično područje između Osmanlija i kršćana u državama Zapada) utjecala i na temeljne promjene u ekonomskom smislu. Staro je hrvatsko plemstvo – do trenutka pojave prvih velikih *raseobenih kriza* organizirano unutar sustava plemenitih rodova – doživjelo raspad i rasulo rodovskih sustava nakon uništenja njihove gospodarske baze (masovni odlasci podložnoga stanovništva, nepovoljne klimatske promjene te osmansko pustošenje i pljačkanje materijalnih dobara, potom godine gladi i kao nužne posljedice kužne epidemije) i gubitka domicilnoga teritorija roda.¹² Slične su posljedice gospodarske naravi bile i u slučajevima gubitaka matičnih posjeda plemića organiziranih u hrvatske plemenite općine, potom plemića predijalaca – službenika na crkvenim posjedima i, na koncu, veleposjeda magnatskih obitelji.¹³ Nemogućnost zemljišnoga gospodarenja, povlačenje trgovačke aktivnosti na sigurnije zapadne pravce, kao i posvemašnja limitiranost obrtničke proizvodnje gurnula je gospodarske subjekte hrvatskih zemalja (plemstvo, Crkvu i gradove) na vrlo skućeno područje ekonomske aktivnosti – ekonomske aktivnosti ratnoga tipa.¹⁴ Svoje su mjesto u takvu tipu gospodarenja

¹¹ Isto, 57., 60. i 80.

¹² Usp. Radoslav LOPAŠIĆ (prir.), *Hrvatski urbari – Urbaria lingua Croatica conscripta*, *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium* [dalje: MHJSM], 5., Zagreb, 1894., 27.-34., dok. 3; Petar GRGEC, *Hrvatski Job šesnaestoga vijeka. Ban Ivan Karlović*, Zagreb, 1932., 79.-104.; Stjepan ANTOLJAK, "Izumiranje i nestanak hrvatskog plemstva u okolici Zadra", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 9., 1962., 55.-115.; Nada KLAJIĆ (prir.), *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb, 1972., 325.-330., dok. 218; Pál ENGEL, "A török dúlások hatása a népességre: Valkó megye példája" [Utjecaj osmanskih provala na stanovništvo: primjer Vukovske županije], *Századok: a magyar történelmi társulat folyóirata*, 134., 2000., 267.-321.; Damir KARBIĆ, *The Šubići of Bribir. A Case Study of a Croatian Medieval Kindred*, doktorska disertacija na Central European University, Budimpešta, 2000., 377.-381.; Ivan JURKOVIĆ, "Raseljena plemićka obitelj za osmanske ugroze: primjer Berislavića *de Werhreaka de Mala Mlaka* (dio prvi – Stjepan Berislavić Vrhrički i Malomlački)", *Zbornik OPZ HAZU*, 20., 2002., 153.-157.; ISTI, "Raseljena plemićka obitelj za osmanske ugroze: primjer Berislavića *de Werhreaka de Mala Mlaka* (Dio drugi – Nasljednici Stjepana Berislavića tijekom 16. st.)", *Zbornik OPZ HAZU*, 21., 2003., 139.-142. i 157.-158.; ISTI, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 265.; Marija KARBIĆ, *Rod Borića bana. Primjer plemićkog roda iz srednjovjekovne Požeške županije*, doktorska disertacija na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb, 2005., 69.-78.

¹³ O društvenom položaju, imovinskim razlikama i ulogama raznih skupina plemića u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama s osvrtom na razlike i sličnosti njihova položaja s plemićkim zajednicama medievalne Europe vidi u ovom godištu *Povijesnih priloga* studiju: Damir KARBIĆ, "Plemstvo – definicija, vrste, uloga".

¹⁴ O problemu nagle devastacije ruralne i urbane privredne podloge te o problemu refeudalizacije tadašnjeg društva Kraljevstva vidi: Tomislav RAUKAR, *Zadar u XV stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb, 1977., 11.-12., 246.-253., 293.-297.; Josip ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine 15. do kraja 17. stoljeća*, Zagreb, 1980., 58.-69., 162.-190., 216.-225., 242.-262., 396.-407., 488.-493.;

već zarana našli i raseljeni plemići. Ratna je ekonomija (ratni plijen, prodaja zarobljenika, trgovina ratnim potrepštinama) plemićima postala jednom od nezamjenjivih financijskih izvora, koji su se rabili i za obranu patrimonija i za nabavu novih posjeda na ratom neugroženim područjima Kraljevstva.¹⁵ Stoga nisu čudne ni pojave bespoštedne borbe među zainteresiranim stranama (primjerice sa stranim plemićima – ponajviše Austrijancima – koji su kao plaćenici služili na Granici ili, pak, s trgovcima) za zadobivanje ili očuvanje monopola nad trgovinom provijantom potrebnim u Krajini, niti ocjene stranih promatrača koji su u hrvatskim i ugarskim prognozama plemićima vidjeli “plaćenike” i “ratne profiterere”.¹⁶

Činilo se da je jedini način otpora i opstanka na preostalom području bio uključiti se u sustave vojne obrane organizirane na novim temeljima (profesionalizam i teritorijalna organizacija), koji su bili manje ovisni o staleškim razlikama branitelja u usporedbi sa srednjovjekovnim razdobljem. *Vertikalna mobilnost društva* u svojoj je srži počivala na zadaći obrane Kraljevstva, pa su se i društveni odnosi mijenjali i izgradili na tom temelju.¹⁷ Ustanovljeni kao takvi, oni su obilježili razvoj hrvatskoga

Nada KLAJČ, “Historijska pozadina Šenoine ‘Seljačke bune’”, *Gordogan*, 7./19., 1985., 50.-136. i *Gordogan*, 8./20.-21., 1986., 3.-57.; Vera ZIMÁNYI, *Economy and Society in Sixteenth and Seventeenth Century Hungary (1526-1650)*, Budimpešta, 1987.; Neven BUDAK, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku (urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća)*, Zagreb – Koprivnica, 1994.; T. RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 407.-439.; Nataša ŠTEFANEĆ, *Heretik Njegova Veličanstva: povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu*, Zagreb, 2001., 19.-40. i 145.-178.; I. JURKOVIĆ, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 271.-273.; Mira KOLAR, “Gospodarstvo. Osnovni elementi razvoja”, *Hrvatska i Europa*, III., 151.-164. i u tim djelima navedenu literaturu.

¹⁵ Kad je, primjerice, kralj Ludovik II. imenovao Grgura Orlovčića senjskim kapetanom, dotadašnji je kapetan Jeronim Petelinić odbio Grguru predati senjski kaštel, sijelo kapetana. Grgur je stoga pokušao silom preuzeti kaštel, ali je nakon kratkotrajnog okršaja s Jeronimom uglavio primirje (13. ožujka 1521.) u kojemu je dogovoreno da se imenuje poslanstva, koje će kralju objasniti razloge njihova sukoba, a nakon povratka poslanstva u Senj obje će strane poštovati kraljevu odluku o rješenju spora. Najzanimljiviji je, zapravo, onaj dio dogovorenog primirja u kojemu se spominju točke o Jeronimovoj nesmetanoj (vele)trgovini provijantom dok traje primirje. Naime, u petoj točki ugovora kaže se da *ako bi prišla ovdje karavela gospodina Erolima Petelinića ili ko koli ino drivo negovo ili ako bi ka marha negova prišla u inih drivih da e gospodin Erolim slobodan vzeti svoju marhu i prodati i razdati ju u Otočac i na Stari Grad* zatim da *karavela gospodina Erolima i ina negova driva da su slobodna simo priti i odovde poiti kamo bude ugodno gospodinu Erolimu*, a isto je to pravo idućim točkama ugovora zajamčeno i Jeronimovim poslovnim partnerima Miši i Petru Škrivaniću, te Jeronimovu svaku Rafaelu (Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI (prir.), *Acta Croatica - Listine hrvatske* [dalje: ACK], vol. 1., Zagreb, 1863., 207.-208., dok. 205). O cvjetanju ratne privrede na hrvatskim područjima u drugoj pol. 16. st. na primjerima uskoka i obitelji Šubića Zrinskih vidi: Catherine Wendy BRACEWELL, *Senjski uskoci. Piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*, Zagreb, 1997., 22.-26., 89.-118. i 149.-154.; N. ŠTEFANEĆ, *Heretik Njegova Veličanstva*, 75.-178.

¹⁶ Usp. primjerice: AC RCDS, 3., 83.-84., dok. 45. O takvu su viđenju hrvatskoga plemstva pisali: J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, 290.-330., osobito 300.-306.; C. W. BRACEWELL, *Senjski uskoci*, 211.-212.; Ivan JURKOVIĆ, “Bellum omnium contra omnes?”, *Nova Istra*, 3./2., 1998., 233.-242.; N. ŠTEFANEĆ, *Heretik Njegova Veličanstva*, 139.-141.; I. JURKOVIĆ, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 257.-263.

¹⁷ U sociološkom je smislu takav razvoj Hrvatske na prijelomnici 15. i 16. st. usporediv s društvima koja su preživjela strukturalne promjene tijekom, primjerice, industrijskih revolucija 19. i 20. st. (usp. Seymour M. LIPSET – Reinhard BENDIX, *Social Mobility in Industrial Society*, Berkeley, 1959.). Stu-

društva u dugom razdoblju (formalno, čak do kraja 19. stoljeća). U takvu je razvojnom procesu srednje i niže plemstvo imalo ključnu i stoga nezamjenjivu ulogu. Zbog svoje je brojnosti proistekle iz sustava plemenitih rodova i plemićkih općina moglo, uz sve gubitke (pogibije, zarobljavanja, trajni odlasci u inozemstvo) uvelike zadovoljiti potrebe popunjavanja vojnih, upravnih i administrativnih mjesta potrebnih za funkcioniranje obrambenih sustava Krajine od Jadrana do Sedmogradske (Erdélya/Transilvanije), ali i središnjih, regionalnih, lokalnih civilnih i crkvenih vlasti, te onih u sustavima aristokratskih vlastelinstava smještenih blizu Granice.¹⁸ U tom je procesu društvene preobrazbe Kraljevstva mjesto pronašao i određeni broj obrazovanih (članovi bogatoga građanskog sloja stanovništva¹⁹), ali i neobrazovanih (pripadnici običnoga puka spremni da služe u vojnim postrojbama²⁰) neplemenitih ljudi spremnih da učine sve da bi preko vojnog angažmana dosegli bolji socijalni i imovni položaj, a time i privilegiraniji položaj u društvu.

Niz je etnoloških i povijesnih studija pokazao da su kompaktne skupine prognanika naseljene na novom području imale vrlo važnu ulogu u prijenosu i očuvanju vlastitih etničkih, kulturnih i vjerskih obilježja.²¹ U takvim su enklavama, kako je

panj vertikalne mobilnosti šesnaestostoljetne Hrvatske, međutim, nije ovisio isključivo o funkcionalnim potrebama ondašnje države i struktura svjetovnih i crkvenih vlasti na nižim razinama, nego je, isto tako, ovisio i o personalnim karakteristikama stanovništva hrvatskih zemalja; o broju ljudi spremnih da očuvaju ili zadobiju bolji statusni društveni i gospodarski položaj, a time i političku moć, što je opet obilježje razvoja modernih društava (usp. Mabel NEWCOMER, *The Big Business Executive: The Factors that Made Him*, New York, 1955.; Suzanne I. KELLER, *Beyond the Ruling Class; Strategic Elites in Modern Society*, New York, 1963.). O vertikalnoj mobilnosti šesnaestostoljetne Hrvatske, vidi niže bilj. 91.

¹⁸ Usp. I. JURKOVIĆ, "Raseljena plemićka obitelj", dio drugi, 149.-161.; ISTI, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 271.-273.; ISTI, "Šesnaestostoljetna hrvatska raseljenička kriza i moderna sociološka terminologija", *Društvena istraživanja*, 14./4.-5. (78.-79.), 2005., 774.; ISTI, "Hrvatsko raseljeno plemstvo u korespondenciji Antuna Vrančića", 45.-50.

¹⁹ Tipični su primjeri trgovačkih obitelji, koje su se uzdigle na društvenoj ljestvici dosegnuvši ugled plemićkih obitelji, slučajevi riječkih Čikulina (Emilij LASZOWSKI, "Pabirci iz obiteljskih arhiva Sermage i Josipović", *VHAD*, 9.-10., 1941., 123.; N. ŠTEFANEC, *Heretik Njegova Veličanstva*, 7. i 147.) i zagrebačkih Pastora; Bogoljub KRNIC, "Ivan Pastor Zagrepčanin, politički agent kralja Ferdinanda", *Rad JAZU*, 201., 1914., 67.-174.; Neven BUDAK, "Jedan nepoznati hrvatski toponim u Zapadnoj Njemačkoj", *Historijski zbornik*, 45./1., 1992., 105.-109.

²⁰ Primjeri su uključivanja pučana i kmetova u vojne spremne graničnih utvrda, ali i u dojavljivačku i promatračku službu obrambenoga protu-osmanskog sustava navedeni npr. u: Radoslav LOPAŠIĆ, *Bihać i Bihaćka krajina; mjestopisne i povijesne crtice*, Zagreb, 1890., 242.-243., dok. 9; Marko PEROJEVIĆ, *Petar Kružić kapetan i knez grada Klisa*, Zagreb, 1931., 137., bilj. 23. i 195.-196., bilj. 30.; Vasko SIMONITI, *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*, Ljubljana, 1991., 91.-150.; C. W. BRACEWELL, *Senjski uskoci*, 125.-138.

²¹ Usp. primjerice samo neke među njima monografskog obilježja: Mirko VALENTIĆ, *Gradišćanski Hrvati od XVI stoljeća do danas*, Zagreb, 1970.; Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Moravski Hrvati: Povijest - život - kultura*, Zagreb, 1994.; Ivan KAMPUŠ (ur.), *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*, Zagreb, 1995.; Ferdo GESTRIN, *Slovenske migracije v Italijo*, Ljubljana, 1998.; Kvetoslava KUČEROVÁ, *Hrvati u Srednjoj Europi*, Zagreb, 1998.; L. ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka*; Ján BOTÍK, *Slovenskí Chorváti* [Slovački Hrvati], Bratislava, 2001. i u tim djelima navedenu literaturu.

²² Pored hrvatskih plemenitih obitelji (Šubića Zrinskih, Frankapana, Keglevića, Draškovića itd.) i ugarske su se obitelji podjednako brinule o materijalnim i duhovnim potrebama hrvatskih doseljenika na njihovim matičnim vlastelinstvima. Ferenc (Franjo) Batthyány, primjerice, nagradio je mnoge svoje sljedbenike iz Hrvatske i Slavonije pretežito opustjelim posjedovnim česticama, nerijetko i s dvornim

s pravom isticano, vodeću ulogu u očuvanju hrvatskih vrijednosnih sustava imali glagoljaški svećenici. No, pored njih su (što donedavno nije dovoljno vrednovano) nezaobilaznu ulogu u tom smislu imali i raseljeni plemići.²² Oni su većma i bili ti koji su kao nositelji patronatskih prava po župnim zajednicama materijalno podupirali izgradnju crkava, dolaske hrvatskih svećenika, glagoljašku liturgiju, tiskanje potrebnih knjiga na hrvatskom jeziku itd.²³ Uostalom, veliki su udio među hrvatskim svećenstvom upravo tijekom 16. i 17. st. imali sinovi plemenitih doseljenika.²⁴ Proces je očuvanja identiteta hrvatskih zajednica u takvim enklavama osobito vidljiv u zemljama drukčijeg etničkog sastava (Mađarska, Italija). No, kulturne su i društvene razlike između indigene i doseljene populacije vidljive i do danas na područjima od ranoga srednovjekovlja naseljenim ljudima sličnog ili istog etničkoga podrijetla (Istra, otočje Dalmacije, Slavonija).²⁵

Utemeljen, dakle, na srednjovjekovnoj ulozi plemstva i najviših predstavnika crkvene vlasti kao *političkog naroda* Kraljevine, tijekom druge pol. 15. stoljeća i kroz 16. stoljeće *etnodiferencijski čimbenici* ugroženoga područja tog istoga *političkoga naroda* (Kraljevine) postali su, i shvaćeni su, kao egzistencijalno važni za život *političkog naroda* (plemstva) odnosno *etnijske Hrvatske* očito je izgrađen na objektivnim povijesnim čimbenicima, na strategiji identifikacije vlastitih etničkih interesa i obilježja, što jasno definira *politika identiteta*.

Klasifikacija raseljenika s obzirom na zone ratnih opasnosti

Stoljetni proces iseljavanja i dugotrajno ratno stanje na istomu teritoriju omogućavaju uporabu novoga znanstvenog pristupa u analizi raseljeničke sudbine hrvatskoga

mjestima i u pravilu s dozvolom da na tim česticama nasele podložno stanovništvo hrvatskoga podrijetla. Tako je god. 1534. i 1549. obdario Nikolu Hrvata Zemlića rodom iz okolice Bihaća posjedom u okolici Güssinga (Németújvára) veličine stotinjak hektara i dvornim mjestom (usp. Géza PÁLFI – Miljenko PANDŽIĆ – Felix TOBLER (prir.), *Ausgewählte Dokumente zur Migration der Burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert* [dalje: AD MBK], Eisenstadt, 1999., 58.-59., dok. 22; Magyar Országos Levéltár [Mađarski državni arhiv], P szekció – Családi levéltárak [P sekcija – Obiteljski arhivi], A herceg Batthyány család levéltára [Arhiv herceške obitelji Batthyány] (1527.-1928.) [dalje: MOL, P 1313], *Acta antiqua*, alm. 1, lad. 3, no. 68-70 i 72-73), posjedom u okolici Schlaininga (Szalónaka) god. 1548. Marka Hrvata Stančića (MOL, A herceg Batthyány család levéltára [Arhiv herceške obitelji Batthyány]. *Missiles* (1527.-1944.) [dalje: P 1314], no. 3836.), god. 1560. Mihaela Hrvata Hrnkovića u okolici Güssinga (AD MBK, 158-159, dok. 98), a god. 1564. Andrija *literatus* Jančević od Topolja također je dobio posjed u blizini Güssinga (*isto*, 168-169, dok. 105). Ferenc Batthyány isto je tako vodio računa i o vjerskim potrebama i svojih sljedbenika i podložnika, pa je god. 1540. dojavio nećaku Kristoforu (Kristofu) u Slavoniji da pokuša pronaći trojicu hrvatskih svećenika (jedan iz Čazme, drugi iz Topuskog i treći imenom Juraj) koji se žele skloniti u Ugarsku (AD MBK, 109-110, dok. 61). Godinu dana kasnije, s oduševljenjem je ispunio želju Ivana, župnika župe Sv. Ilije iz Obreža, da mu pronađe sklonište negdje u Ugarskoj, jer više nije mogao živjeti pod teretom čestih osmanskih nasrtaja (MOL, P 1314, no. 3574.), a 1559. je župu Sv. Nikole u blizini Güssinga povjerio svećeniku Ivanu Barasoviću da bi novonaseljenim Hrvatima osigurao liturgiju na njihovu vlastitu jeziku; AD MBK, 157.-158., dok. 97.

²² Ne čudi da su Berislavići Vrhrički od plemenitog roda Čubranića doselivši u Malu Mlaku krajem 15. st. uspjeli kao patroni župne crkve Sv. Jurja u Obrežu u toj župi namjestiti svećenike glagoljaše; usp. I. JURKOVIĆ, "Raseljena plemićka obitelj", dio prvi, 155.-156., bilj. 161.-162.

²⁴ Na primjeru pastoralnoga rada bana, biskupa, nadbiskupa i kardinala Jurja Draškovića u zapadnoj Ugarskoj v. niže bilj. 51.

²⁵ I. JURKOVIĆ, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 267.

plemstva kroz više generacija. Uostalom, u kasnomu se šesnaestostoljetnom hrvatskom vokabularu može bez većih napora prepoznati i klasifikacija raseljenika, koja je razlikovala četiri osnovna tipa raseljenika (*izbjeglice, prognanici, izgnanici i prebjeci*).²⁶ Ti su, pak, tipovi očito nastali na bazi jačine/razine ratne opasnosti na pojedinim teritorijima (*okupirana zona, prva zona ratne opasnosti, druga zona ratne opasnosti i slobodna zona*).²⁷ Ta je klasifikacija, međutim, nastala naknadnim domišljanjem i promišljanjem izvornoga gradiva i našla je potvrdu u novijim studijama hrvatskih sociologa, koji su se bavili problemom *raseljeničke krize* u vrijeme zadnjega rata koji je pogodio Republiku Hrvatsku.²⁸ Na temelju tih dviju klasifikacija mogli su se izbjeći terminološki problemi proizašli iz izvornoga gradiva (uz terminološku nestabilnost u latinskim javlja se i velika raznolikost u dokumentima pisanim na narodnim jezicima – hrvatskom, talijanskom, njemačkom i mađarskom) i nastaviti s analizom raseljeničke sudbine pojedinih plemenitih obitelji uz pomoć tih kategorija, ne samo onih koje su spomenute u ovom radu, nego svih koje je takva sudbina zadesila tijekom 15. i 16. stoljeća.

Identitet *Predziđa kršćanstva* rezultat osmanske ugroze, ali i strategije oslona plemenitih raseljenika na vojne i crkvene službe

Iz životnih se putova silom raseljenih plemenitih obitelji jasno vidi kako se u početku egzistencije u novim okružjima član takve obitelji suočavao s osnovnim problemom: osiguranjem izvora za svoj normalan život i život svoje obitelji. Da bi postigao taj osnovni cilj, a to znači i osiguranje životnoga standarda i očuvanje socijalnoga položaja na koji je do trenutka raseobe navikao, morao je upotrijebiti različite strategije opstanka, načine smještaja i integracije u novim sredinama. To je značilo da je morao, prije svega, za svoje članove obitelji osigurati smještaj u mirnom okružju, često u privremenim mjestima boravka, a potom raznim akvizicijama pokušati se domoći novoga plemenitog imanja.

U eri masovne pojave plemenitih prognanika, izgnanika i prebjega takav je cilj bilo odista teško doseći pa su mnoge obitelji koristile mogućnost uključivanja u vojne efektivne Kraljevstva. Plemići su za takve službe, uostalom, već bili pripremani i prije njihove raseobe te su se u toj djelatnosti dobro snalazili. Ta im je (*konzervativna*) strategija uz obrambenu funkciju vlastitoga domicila nudila i dobru novčanu zaradu. Naime, uz plaću (za svoje službe u postrojbama obrambenih protu-osmanskih sustava pod direktnom kraljevom skrbi), koju su uglavnom redovito dobivali,

²⁶ Usp. ISTI, "Klasifikacija raseljenika u Hrvata za trajanja osmanske ugroze (od 1463. do 1593.)", *Migracijske i etničke teme*, 19./2.-3., 2003., 157.-163.; ISTI, "Raseljena plemićka obitelj", dio drugi, 151.-152.

²⁷ ISTI, "Klasifikacija raseljenika u Hrvata", 154.-156.

²⁸ Usp. primjerice: Milan MESIĆ, *Osjetljivi i ljuti ljudi – hrvatske izbjeglice i prognanici*, Zagreb, 1992.; ISTI, "Pokušaj tipologizacije izbjeglištva i prognaništva", *Migracijske teme*, 8./2., 1992., 105.-125.; Jelena ZLATKOVIĆ WINTER, "Izbjeglice iz Bosne i Hercegovine u Hrvatskoj: Uzroci dolaska, regulacija i organizacija dolaska", *isto*, 127.-140.; Milan MESIĆ, "Raseljena Hrvatska – svjetski okvir, vrste raseljenika i njihovi pogledi na povratak", *Bogoslovska smotra*, 63./3.-4., 1993., 358.-374.; ISTI, "Razlozi izbjeglištva, slom i nada: hrvatske i bosansko-hercegovačke izbjeglice", *Revija za sociologiju*, 25./3.-4., 1994., 187.-200.; ISTI, "Hrvatski raseljenici i izbjeglice – pitanje suživota", *Migracijske teme*, 11./2., 1995., 173.-186.; Renata JAMBREŠIĆ – Maja POVRZANOVIĆ (ur.), *War, Exile, Everyday Life: Cultural Perspective*, Zagreb, 1996.; Milan MESIĆ, *Međunarodne migracije: tokovi i teorije*, Zagreb, 2002.

pružala im se prilika da ratovanjem namaknu dodatna novčana sredstva sudjelovanjem u podjeli ratnoga plijena i/ili uključivanjem u opskrbu provijantom graničnih utvrda.²⁹ Takvo im je djelovanje omogućilo da operiraju znatnim novčanim sredstvima uz pomoć kojih su, primjerice, osiguravali dobre udaje vlastitih kćeri (miraz se uglavnom isplaćivao u gotovu novcu),³⁰ ali sama im gotovina nije osiguravala takvu sigurnost u socijalnom i imovnom smislu kakvu je pružao plemeniti posjed. No, primjena isključivo te strategije u borbi za zadržavanje stare statusne imovne razine obitelji bila je vrlo neizvjesna i opasna za biološki opstanak obitelji. Visoka je smrtnost među raseljenim plemićima uključenim u vojne aktivnosti Kraljevstva dovela njihove obitelji u vrlo tešku situaciju ako do tog trenutka nisu riješili pitanje plemenitoga posjeda.³¹ Štoviše, u tom su razdoblju obitelji obično trpjele gubitke

²⁹ Još je od vremena kralja Matije (Matijaša) Korvina ugarsko i hrvatsko plemstvo u neposrednom zaleđu tada formiranoga obrambenog sustava primalo novčanu pripomoć u ime troškova uzdržavanja manjeg dijela konjaništva banderija pojedinih plemića (Lajos THALLÓCZY – Sándor HORVÁTH (prir.), *Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum. Banatus, castrum et oppidum Jajcza (1450-1527)* [dalje: CDJ], *Monumenta Hungariae historica - Diplomataria* [dalje: MHH-D] 40, Budimpešta, 1915., 184.-186., dok. 115; B. GRGIN, *Počeci rasapa*, 31.-33. i 171.-186.). Tu su obvezu preuzeli i Jagelovići koji je zbog povratka na stari porezni sustav, te stoga i skromnih novčanih priljeva u kraljevsku blagajnu, ne samo da nisu mogli ispuniti, nego je za njihova vladanja Korvinov obrambeni sustav i kolabirao, nakon čega je 1526. god. slijedila katastrofa na Mohaču (I. JURKOVIĆ, “Turska opasnost i hrvatski velikaši”, 68.-70.). Tu istu obvezu potom je preuzeo preko svojih poslenika i novoizabrani hrvatski kralj Ferdinand Habsburški na Cetinskom saboru 1527. godine (Ferdo ŠIŠIĆ (prir.), *Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (1526-1536.)*, vol. 1. [dalje: AC RCDS 1], MSHSM, 33., Zagreb, 1912., 50.-52., dok. 44), a njezino je neispunjavanje bilo osnovom vrlo oštrog prigovora i upozorenja hrvatskih staleža kralju Ferdinandu na Drugom zasjedanju sabora u Cetinu nepuna četiri mjeseca kasnije (AC RCDS, 1., 99., dok. 66; v. također, što o problemu *Cetinskoga izbora* iznose: Lujo MARGETIĆ, “Cetinski sabori u 1527.”, *Senjski zbornik*, 17., 1990., 35.-43.; T. RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 108.-110. i 493.-495.). Pridoda li se toj temeljnoj obvezi vladara i odluka iz 1471. god. po kojoj je vladar ili plemić čije su tvrđe bile uklopljene u obrambeni sustav fortifikacija kraljevstava smio zapovjedništvo i upravu nad tim utvrdama dati jedino domaćim *dostojnim i sposobnim ljudima, a ne strancima* (János M. BAK – Leslie S. DOMONKOS – Paul. B. HARVEY (prir.), *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae 1458-1490 – The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary 1458-1490*, tom. III. [dalje: DRMH 3.], Los Angeles, 1996., 24., čl. 6), tada na vidjelo izbija pravna podloga koja je upravo plemstvu na krajinama jamčila i potvrđivala prirodno pravo, kako na obranu vlastitih posjeda, tako i na financijsku potporu izdvojenu iz novca prikupljenog poreznim davanjima središnjih i ratom neugroženih županija kraljevstava. Takav je naslijeđeni sustav obrane, kao i stav plemstva na Granici također preuzeo i prihvatio novoizabrani hrvatsko-ugarski kralj, Habsburgovac (usp. Vj. KLAIĆ, *Povijest Hrvata*, 5., 638.-639.), te je, premda opterećen konstantnim pomanjkanjem novčanih i materijalnih sredstava često višegodišnja enormna dugovanja u ime “plaće” banovima, banovcima, generalima, kapetanima, te ostalom zapovjednom kadru i banderijalnom plemstvu “darivao” ili “davao u zakup” vlastelinstva izumrlih plemenitih obitelji na teritorijima koji nisu bili neposredno ugrožavani osmanskim ratnim pustošenjima. Na takav su način, primjerice, gospoštiju Lupoglav u Istri i vlastelinstvo Međimurje u županiji Zala dobili Petar Kružić i Nikola Šubić Zrinski Sigetski (usp. prikaz s uputama na izvore i literaturu u: Ivan JURKOVIĆ, “Prozopografska analiza ‘teštamenta’ gospe Jeleni, sestri pokojnoga kneza Petra Kružića”, *Raukarov zbornik* (ur. Neven Budak), Zagreb, 2005.; N. ŠTEFANEC, *Heretik Njegova Veličanstva*, 25.-26.). O isplativosti bavljenja razmjenama zarobljenika v. bilj. 16.

³⁰ I. JURKOVIĆ, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 269.

³¹ Pogibijom Petra Kružića pod Klisom 1537., nije mu se samo obitelj našla u vrlo neugodnom položaju, nego su i obitelji sviju njegovih sljedbenika (familijara, službenika i poslovnih partnera) godinama pokušavale naplatiti zaostala dugovanja kralja Ferdinanda, koje je ovaj imao prema njima preko Kru-

(pogibije u bitkama, zarobljavanje) barem jednog od svojih članova,³² a i mnoge su znamenite plemenite obitelji izumrle jer su primjenjivale upravo tu strategiju.³³ I pored svih tih gubitaka, vrlo je mali broj plemića podrijetlom iz Hrvatske koji nisu aktivno sudjelovali u obrani Kraljevstva. One koji su izbjegavali takvu službu te se

žića. Tek je Petrov sin Ivan u zreloj životnoj dobi zahvaljujući vojnim službama u kojima se istaknuo uspio domoći se imanja koja je za života stekao njegov otac; usp. Mihály MATUNÁK, *Korpona várkapitányai* [Kapetani Krupine], Korpona, 1901., 5.-21.; M. PEROJEVIĆ, *Petar Kružić*, 196.-209.; Alfred MAKANEC, "Ivan Kružić. Pozakonjenje i podjeljivanje plemstva nezakonitomu sinu kliškoga junaka Petra Kružića", *Obzor*, 75./215., 1934., 1.-2.; Antun ŠIMČIK, "Ivan Kružić, sin Petra Kružića", *Obzor*, 75./222., 1934., 1.-2.; Daniela JURČIĆ ČARGO, *Gospodarski razvoj Lupoglavske gospodstva v 16. stoletju v lučih urbarjev in urbarialnih zapisov 1523-1573 (z objavo urbarjev iz let 1523 in 1573)*, Ljubljana, 1999., 18.-19., 47. i 56.; I. JURKOVIĆ, "Prozopografska analiza 'teštamenta' gospe Jeleni". U kakvom su se, pak, položaju našli sinovi Bartolomeja Draškovića nakon njegove smrti, vidi bilj. 36.

³² Nisu bile rijetke sudbine poput sudbine Ladislava, sina negdašnjeg upravitelja imanja Frankapana Modruških Jurja Gusića. On je bio 1561. zarobljen i odveden u Carigrad, a 1567. se vidi iz intervencije njegove strine Katarine da je još uvijek u uzništvu. Katarinu je, tada već i udovicu, primio u audijenciju kralj Maksimilijan u Beču, obećavši joj nakon razgovora da će pokušati izbaviti njezina nećaka. U pismu je tadašnjemu osobnomu predstavniku u Carigradu, Albertu de Wyssu, objasnio da je Ladislav zarobljen i odveden u Carigrad prije punih šest godina te da od tada s ostalim nesretnim kršćanima služi kao veslač na jednoj od osmanskih trirema. Iz kraljeva se pisma doznaje i da je Katarinin nećak Ivan Kružić za njegovo oslobođenje priložio početkom listopada 1567. čak 130 zlatnih florena. Maksimilijanov je tajnik Singkhmoser u dodatku kraljeva pisma istaknuo da su i senjski uskoci sa svojim kape-tanom za otkup priložili 30 dukata i 17 talira te da je toj svoti kraljev blagajnik bio dužan pridodati još 120 dukata za potrebe otkupnine (László SZALAY (prir.), *Antonii Verancii epistolae (1567-1568)*, vol. 5., *Monumenta Hungariae historica – Scriptores* [dalje: MHH-S], ser. II., Pešta, 1860., 111.-113., dok. 33). Ta epizoda u povijesti obitelji Gusića zorno pokazuje njihovo naglo propadanje, koji nakon sjajnih položaja na dvorovima Kurjakovića Krbavskih i Frankapana Modruških, u vrijeme Ladislavljeva sužanjsstva nisu više mogli pribaviti traženi novac za njegovu otkupninu. O problemu zarobljenika detaljnije u: Andrej ČEBOTAREV, "Martolozi kao trgovci robljem od 15. do 18. st.", *Hereditas rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentić* (ur. Aleksandar Buczynski – Stjepan Matković), Zagreb, 2003., 75.-84.

³³ Kao što su primjerice Nemčići, Vidošići i Lukačići bliski rođaci Berislavića od Vrhrike i Male Mlake (usp. I. JURKOVIĆ, "Raseljena plemićka obitelj", dio drugi, 130.-131. i 144.), potom Utišenići i Martinušići, bliski rođaci Draškovića od Biline i Trakošćana (AHAZU, B-XV-24-I-1, 377.-380.); Državni arhiv u Zadru [dalje: DAZD], Spisi zadarskih bilježnika [dalje: SZB], Nicolaus Benedicti (1433.-1469.), b2, fasc. 4; Lajos THALLÓCZY – Samu BARABÁS (prir.), *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus – A Frangepán család oklevéltára*, köt. 2., MHH-D, 38., Budimpešta, 1913., 79.-81., dok. 68; Đuro ŠURMIN (prir.), *Acta Croatica – Hrvatski spomenici I, od 1100-1499.*, MHJSM, 6., Zagreb, 1898., 337.-338., dok. 226; DAZD, SZB, Antonius Barba (1488.-1509.), b1, fasc. 1K, 16'-17; isto, 18'; isto, 31'-32'; isto, 33-33'; Vjekoslav KLAJČ (prir.), *Acta Keglevichiana annorum 1322-1527* [dalje: AKegl], MSHSM, 42., Zagreb, 1917., 47.-48., dok. 38; AHAZU, D-XVIII-80; ACK, 182.-183., dok. 167; AHAZU, B-XV-24-I-2, 57.-58.; ACK, 209.-211., dok. 207; László SZALAY (prir.), *Antonii Verancii epistolae (1538-1549)*, vol. 6., MHH-S, ser. II., Pešta, 1860., 183.-185., dok. 85; AHAZU, II-a-85, *Genealogia Drascovichorum*, 34.-37.; László SZALAY (prir.), *Antonii Verancii epistolae*, vol. 1., MHH-S, ser. II., Pest, 1857., 24.-34., dok. 3; Vlado REZAR i dr. (prir.), *Ludovici Tuberonis Dalmatae Abbatis Commentarii de temporibus suis*, Zagreb, 2001., 337.; Ante SEKULIĆ, *Naš velikan, graditelj povijesti Juraj Utišenić Martinušević (1482.-1551.)*, Jastrebarsko, 1996., 17.-22.) ili, pak, Mišljenovići, bliski rođaci Ugrinovića od Roga i Miholja (I. JURKOVIĆ, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 155.-157.) i Orlovčići, adoptivni članovi obitelji Kružića od Lupoglava; usp. ACK, 212.-213., dok. 210; Emilij LASZOWSKI (prir.), *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae (1526-1530.)*, vol. 1. [dalje: MHabs 1], MSHSM 35., Zagreb, 1914., 137., dok. 150; Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti [dalje: AHAZU], D-XXVIII-4; MOL, Libri regii – Királyi könyvek [dalje: MOL LR], vol. 1., pag. 159.; Ivan BOJNIČIĆ, "Kraljevske da-

povlačili prema udaljenim ratom neugroženim područjima, branitelji su tretirali kao izbjeglice.³⁴

Druga je strategija, tijesno povezana s prethodnom, bila prihvaćanje vojne i/ili administrativne službe u društinama magnata i u društinama predstavnika najviših predstavnika državne vlasti, dakle prihvaćanje položaja familijara. Takva je (u svojoj biti *konzervativna*) strategija također bila visoko rizična jer je sudbina obitelji isključivo ovisila o položaju i uspješnosti gospodara. Na kraju su 16. st. u svojoj borbi za opstanak preživjele samo tri obitelji starih magnatskih hrvatskih obitelji; knezovi Zrinski, tržačka loza knezova Frankapana i knezovi Blagajski, koji su odselili u susjednu Kranjsku.³⁵ Naglo je izumiranje takvih obitelji i teritorijalni gubici koje su trpjele automatski povlačio za sobom u tešku imovnu situaciju i ogroman broj njihovih familijara,³⁶ koji su u takvim situacijama bili osuđeni da se oslone na nove strategi-

rovnice, odnoseće se na Hrvatsku. Iz kraljevskih registraturnih knjiga *Libri regii*” [dalje: LR Bojničić], *Vjesnik Kr. hrv.-dalm.-slav. zemaljskoga arkiva* [dalje: VZA] 7./3., 1905., 198., dok. 32; Bogoljub KRNIC (prir.), “Darivanja kralja Ferdinanda I. za Hrvatsku u god. 1527. do 1529.”, VZA, 10., 1908., 6., dok. 16; Mhabs, 1., 251.-252., dok. 259; MOL LR, 1., pag. 260.; Mhabs, 1., 281., dok. 283; isto, 287.-288., dok. 288; MOL LR, 1., pag. 266.-269.; Ferdo ŠIŠIĆ (prir.), *Acta comitialia Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. 2. [dalje: AC RCDS, 2.], MSHSM, 36., Zagreb, 1915., 192., dok. 116; Emilij LASZOWSKI (prir.), *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (1531-1540.)*, vol. 2. [dalje: Mhabs, 2.], MSHSM, 38., Zagreb, 1916., 488., dok. 493; isto, 501.-502., dok. 504; ISTI, *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (1544-1554.)*, vol. 3. [dalje: Mhabs, 3.], MSHSM, 40., Zagreb, 1917., 44.-45., dok. 45; isto, 58.-59., dok. 57; isto, 243.-245., dok. 212; Radoslav LOPAŠIĆ (prir.), *Acta historiam confinii militaris Croatici illustrantia – Spomenici Hrvatske Krajine: od godine 1479 do 1610.*, knj. 1. [dalje: Lopašić, *Spomenici*], MSHSM, 15., Zagreb, 1884., 10.-11., dok. 8; Mhabs, 3., 364.-366., dok. 314; Lopašić, *Spomenici*, 17.-18., dok. 10.

³⁴ Usp. I. JURKOVIĆ, “Klasifikacija raseljenika u Hrvata”, 165.

³⁵ Sasvim sumarno: Vj. KLAIĆ, *Povijest Hrvata*, 5., 624.-625. O kneškoj obitelji Šubića Zrinskih najviše je pisano (usp. Matija MESIĆ, *Život Nikole Zrinskog, Sigetskog junaka*, Zagreb, 1866.; Franjo BUČAR, *Povijest reformacije i protureformacije u Međimurju i u susjednoj Hrvatskoj*, Varaždin, 1913.; Josip ADAMČEK, *Zrinsko-Frankopanski posjedi u XVII. stoljeću*, Zagreb, 1972.; Anđelko MIJATOVIĆ, *Obrana Sigeta o 420. obljetnici (1566.-1986.)*, Split, 1987.; ISTI, *Zrinsko-Frankopanska urota*, Zagreb, 1992.; Vladimir KALŠAN, *Zrinski u Međimurju (1546.-1691.)*, Čakovec, 1995.; Gizela CENNERNÉ WILHELMB, *A Zrinyi család ikonográfiája* [Ikonoografija obitelji Zrinski], Budimpešta, 1997.; Jadranka DAMJANOV (ur.), *Zrinski i Europa*, Zagreb, 2000.; N. ŠTEFANEC, *Heretik Njegova Veličanstva*, i u tim djelima navedenu literaturu), a obitelji Frankapana Tržačkih (usp. R. LOPAŠIĆ, *Bihać i Bihaćka krajina*, 225-231; ISTI (prir.), “Spomenici Tržačkih Frankapana”, *Starine JAZU*, 25., 1892., 201.-332.; Emilij LASZOWSKI (prir.), “Dnevnik grofa Vuka K. Frankapana iz god. 1648. i 1649.”, *Starine JAZU*, 40., 1938., 75.-102.) i knezova Blagajskih (usp. Lajos THALLÓCZY – Samu BARABÁS (prir.), *Codex diplomaticus comitum de Blagay*, köt. 1., MHH-D, 28., Budimpešta, 1897.; Radoslav LOPAŠIĆ, *Oko Kupe i Korane; mjestopisne i povijesne crtice*, Zagreb, 1895., 51.-58.; Milan KARANOVIĆ, *Granice srednjeevropske bosanske župe Zemljanik*, Sarajevo, 1936.) još uvijek čekaju moderne studije monografskog tipa.

³⁶ Nenadanom je smrću bana Ivana Karlovića Krbavskog, primjerice, obitelj Bartolomeja Draškovića došla u gotovo bezizlaznu situaciju, pogoršanu nakon gubitka matičnih posjeda u županijama Bužane, Lika i Luka potpuno neočekivanim gubitkom svih pokretnih obiteljskih dragocjenosti (novca, nakita, arhivalija i sl.) pohranjenih u utvrđenoj župnoj crkvi grada Švarče, koju su osmanski akindžije i martolosi opljačkali i popalili. Bartolomej je na samrtnoj postelji sinovima u nasljedstvo ostavio jedino što je u tom trenutku imao – osobno oružje i vojnu opremu; usp. AHAZU, II-a-85, *Genealogia Drascovichorum*, pag. 34.; Tadija SMIČIKLAS (prir.), *Balthasari Adami Kercselich: Annuae 1748-1767. Prooemio de vita operibusque scriptoris premissis*, MSHSM 30., Scriptores 4., Zagreb, 1901., 237.; I. JURKOVIĆ, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 117.-127.

je preživljavanja ili da krenu u potragu za novim gospodarima. Spomenuto je da je broj takvih plemića bio iznimno velik. Naime, početkom su 16. st. hrvatski knezovi, čija su se imanja prostirala u blizini obrambenoga protuosmanskog sustava, zajedno s hrvatskim banom dobivali novčanu potporu kraljevske blagajne za oko 1000 konjanika svojih banderija. No, to je prosječno bio samo manji dio sveukupnoga broja konjanika tih banderija.³⁷ Mora se istaknuti da su u to vrijeme konjaništvo činili obično familijari plemenitoga podrijetla, pa se samo u središnjim područjima Kraljevine Hrvatske početkom 16. st. nalazilo u stalnoj službi magnata barem 5000 familijara. Već je sredinom toga stoljeća takav broj plemenitih konjanika bio nezamisliv. S jedne su strane, stvarne žrtve, kako među aristokratima tako i među njihovim familijarima, bile velike, a s druge je strane i veliki broj plemića pronašao utočišta u drugim dijelovima Kraljevstva (osobito u Slavoniji i neokupiranim dijelovima Ugarske) i susjednih zemalja (mahom u austrijskim i mletačkim zemljama).³⁸ Ipak, služba je kod magnatskih obitelji, osobito onih koje su svoje posjede imale na područjima pošteđenim od učestalih ratnih razaranja, za veći dio preživjelih plemenitih obitelji bila jedinim izlazom iz stanja potpunog osiromašenja i ugroženosti socijalnog statusa i ugleda.³⁹

³⁷ Unutar je državnog proračuna predviđenog za obranu hrvatskoga dijela obrambenog sustava Kraljevstvo trebalo 1504. god. izdvojiti novčanu potporu banu i velikašima za uzdržavanje 952 konjanika i 200 pješaka na potezu od Save do Jadrana. Jače su konjičke postrojbe prema tom planu imali uz bana (200 konjanika) i knezovi koji su imali posjede na području od Klisa preko Knina i Krbave do Modruša (ukupno 480 konjanika), a na manje banderijalne jedinice otpadali su plemići s tih istih područja (ukupno 272 konjanika), kojima su osmanlijski pustošeći pohodi najčešće i prolazili (usp. CDJ, 184-186, dok. 115; v. također: *isto*, 178.-183.; Vj. KLAIĆ, *Povijest Hrvata*, 4., 279.-280.). Primjer kneza Bernardina Frankapana, pak, jasno potvrđuje pretpostavku da je spomenuti broj konjanika u banderijama hrvatskih magnata u popisu novčane potpore obrani Granice bio prosječno višestruko manji. Naime, iako Bernardin, kako svjedoči pop Martinac, *izide ot sridi boi s malimi* (od 600 konjanika s koliko ih je sudjelovao u bitki na Krbavi, uspjelo je s njim preživjeti samo njih šestorica – op. a.), on je već god. 1495. poslao u južnu Italiju 600 svojih ratnika da pripomognu kralju Ferdinandu protjerati Francuze iz Napulja (usp. Matija MESIĆ, *Hrvati na izmaku srednjega vijeka: izabrane rasprave*, Bibliotheca Croatica: Slavonica, Sirmiensi et Baranyensia, Prestisci, knj. 1., Slavonski Brod, 1996., 415.; ISTI, “Krst Frankapan u tudjini”, *Rad JAZU*, 13., 1870., 26.). Tom je prilikom morao osigurati konjaništvom i pješaštvom obranu u vlastitih kneštava (Modruša i Ozlja) u Hrvatskoj, pa se neće pogriješiti, ako se ustvrdi da je još krajem 15. st. u Bernardinovoj službi bilo i desetak puta više familijara od spomenutog broja (100 konjanika) u kraljevu popisu; usp. I. JURKOVIĆ, “Turska opasnost i hrvatski velikaši”, 70.-72.

³⁸ Ivan JURKOVIĆ, “Socijalni status i prisilni raseljenici podrijetlom iz hrvatskih plemićkih obitelji u zemljama njihovih doseoba za trajanja osmanske ugroze”, *Zbornik OPZ HAZU*, 23., 2005., 63.-85.

³⁹ Premda se čini vrlo velikim, broj je primjera takvih obitelji spomenutih u sljedećim historiografskim ostvarenjima u odnosu na stvarni broj raseljenih familijara, zanemariv: usp. R. LOPAŠIĆ, *Bihać i Bihaćka krajina*, razbacano; ISTI, *Oko Kupe i Korane*, razbacano; Vj. KLAIĆ, *Povijest Hrvata*, 5., 618.-620.; Felix TOBLER, “Zur Struktur des ausgewanderten kroatischen Mittel-und Kleinadels im 16. Jh. und das ‘familiares’ – Problem”, *Symposion Croaticon. Gradišćanski Hrvati – Die burgenländischen Kroaten* (ur. Franz Palkovitz), Beč, 1974., 161.-167.; ISTI, “Migracije hrvatskog srednjeg i nižeg plemstva u područje austro-ugarske granice u 16. i 17. stoljeću i problemi ‘familiaara’”, *Radovi*, 12., 1979., 5.-24.; István György TÓTH, “A körmendi uradalom társadalma a XVII. században” [Društvo körmendskog vlastelinstva u XVII. stoljeću], *Agrártörténeti szemle*, 25., 1983., 327.-391.; I. JURKOVIĆ, “Raseljena plemićka obitelj”, dio prvi i dio drugi; Géza PÁLFFY, “Egy szlavóniai köznemesi família két ország szolgálatában: a Budróci Budor család XV-XVIII. században” [Jedna slavonska plemićka obitelj u službi dva kraljevstva: obitelj Budor od Budrovca od XV. do XVIII. stoljeća], *Hadtörténelmi közlemények*, 115./4., 2003., 923.-1007.; I. JURKOVIĆ, “Prozopografska analiza ‘testamenta’ gospe Jeleni”.

Treća je strategija raseljenih plemenitih obitelji bila vezana uz izbor crkvenog zvanja za jednoga člana (ili više članova) obitelji. Premda je i ta strategija bila u biti *konzervativnog* obilježja, stav se prema njoj mijenjao od vremena pojave Osmanlija na granicama Kraljevstva do vremena Sisačke bitke, čak i kod aristokratskih obitelji. Naime, tijekom je srednjega vijeka zabilježen vrlo mali broj sinova hrvatskih velikaša, koji su odabirali svećenički poziv.⁴⁰ No, već se krajem 15. stoljeća mogu zamjetiti nastojanja tih obitelji da im sinovi uđu u crkvene strukture vlasti. Pored toga što je takav izbor podrazumijevao sigurniji život, on je u slučaju uspješne karijere (viši položaj u crkvenoj hijerarhiji) mogao biti izvorom višestrukih prednosti: takav je član obitelji u njezinoj borbi za opstanak mogao pružiti materijalnu i moralnu podršku.⁴¹ Za niže je, pak, plemstvo uporaba te strategije u eri izrazito velikog broja *konkurirajućih migranata* bila često ključnom u nastojanjima da prežive osmanski udar. Bez obzira na činjenicu da su (s obzirom na celibat katoličkoga svećenstva) prognane plemenite obitelji mogle primijeniti tu strategiju jedino u slučajevima kada su imale više sinova, one su redovito i koristile tu mogućnost, jer im je osiguravala vrlo važan dotok financijskih sredstava, lakši pristup ne samo višim crkvenim nego i svjetovnim vlastima, određeni oblik zaštite i, što je bilo vrlo važno, pomoć u obrazovanju idućeg naraštaja obitelji na tada prestižnim europskim sveučilištima. Takav su odnos prema toj mogućnosti imale sve hrvatske raseljene plemenite obitelji, međutim, primjećuje se da su joj osobito bile sklone one obitelji koje se imale poteškoća u očuvanju socijalnog statusa u novodoseljenoj sredini,⁴² ali i one koje su naglo ostajale bez primjerene ekonomske baze.⁴³

⁴⁰ Detaljnije u: Mirko MARKOVIĆ, *Hrvatsko plemstvo, svećenstvo i redovništvo: njihova uloga u političkom, kulturnom i nacionalnom životu Hrvata*, Zagreb, 2003., 101.-198.

⁴¹ Ilustrativni su primjeri pojedinih ogranaka obitelji Frankapana. Naime, do pred kraj 15. st. Frankapana nije bilo u strukturama crkvene vlasti, a već Ivan, najmlađi sin Bernardina Modruškog, ostvario je uspješnu crkvenu karijeru u Francuskoj. Isto je tako i loza Frankapana Cetinskih u eri posvemašnje obiteljske nesigurnosti i ratne opasnosti podarila Crkvi dvojicu nadbiskupa u Kaloči (Kalocsa). Jurjev je sin Grgur bio nadbiskupom od 1503. do 1520., a Grgurov sinovac, dakle Jurjev unuk, Ivan od 1530. do 1543. godine. Krsto, unuk Nikole Tržaćkoga, pak je kao tridentski biskup i upravitelj Briksenske biskupije postao (1576.) čak i kardinalom. Nakon prestanka izravne osmanske ugroze Frankapana više nema među svećenicima; usp. "Rodoslovlje krčkih knezova Frankapana (od god. 1118-1671)." u monografiji: Vjekoslav KLAJČ, *Krčki knezovi Frankapani. Knjiga prva. Od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka (od god. 1118. do god. 1480.)*, Zagreb, 1901.; Petar STRČIĆ, "Prilog o Frankopanima svećenicima", *Rijeka*, 9./1., 2004., 7.-17.

⁴² Primjerice, ogranak Križanića od Nebljuha, koji je odselio u austrijski ili ogranak Jurjevića od Zmine, koji je odselio u mletački dio Istre; usp. I. JURKOVIĆ, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 136.-152. i 167.-183.

⁴³ Keglevići od Bužima također su obitelj, koja se djelomice oslonila i na tu mogućnost (usp. ACR CDS, 1., 308., dok. 229; AHAZU, D-XXVIII-142; Mhabs, 2., 165., dok. 182; *idem*, 187., dok. 203; AHAZU, D-XXIX-11; Mhabs, 2., 509., dok. 511; MOL LR, 8., pag. 170.-173.; AHAZU, D-XXXIII-78, 79, 80, 81 i 112), a Draškovići od Biline ogledan su primjer silom raseljene plemenite obitelji, koja je upravo preko Jurjeve iznimno uspješne crkvene karijere uspjela nakon 55 godina prognaništva konačno steći novi matični posjed – Trakošćan; usp. Hrvatski državni arhiv [dalje: HDA], B 1.2, 711, *Archivium Maius*, fasc. 27, nr. 4 i 12; HDA, *Neo-registrata acta* [dalje: NRA], fasc. 23, nr. 66; AHAZU, II-d-208, fol. 16; HDA, NRA, fasc. 12, nr. 9; AC RCDS, 3., 236.-237., dok. 174; HDA, NRA, fasc. 58, nr. 3; HDA, B 1.2, 711, *Archivium Maius*, fasc. 28, nr. 22; AC RCDS, 3., 331.-332., dok. 263; Josip ADAMČEK, "Trakošćansko vlastelinstvo", *Kaj*, 11./5., 1972., 17.-18.; Milan KRUHEK, "Posjedi, gradovi i dvorci obitelji Drašković", *isto*, 84.

Analize osobnih podataka i broja upisanih studenata u matrikule pojedinih sveučilišta potvrđuju spomenute pretpostavke. Primjetit će se, naime, naglo povećanje broja upisanih studenata iz Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva na sveučilištu u Padovi upravo od 1546. do 1578. god. (s dotadašnjih uobičajenih 1,5 na nevjerojatnih 7 studenata godišnje), a broj upisanih počeo je opadati u idućim desetljećima, ali u usporedbi s brojem do sredine 16. st. još uvijek je bio visok prosjek (oko 4 studenta godišnje).⁴⁴ Od tog je broja prosječno oko 15 % studenata bilo hrvatskih korijena, a među njima je više od 80 % bilo studenata plemenitoga podrijetla. Taj se nagli skok broja studenata, dakle, poklapa s vremenom gubitaka velikih teritorijalnih cjelina (s gubicima svih hrvatskih županija do Gacke i svih županija u međurječju Drave i Save do Križevaca), potom s vremenom *krize konkurirajućih migranata*, ali i s vremenom preustroja činovničkoga vojnog, upravnog i administrativnog aparata Kraljevstva na svim razinama vlasti pa se ta pojava ne može, niti se smije tretirati kao slučajna koincidencija.⁴⁵ K tomu valja pripomenuti i to da je i Crkva upravo u tom razdoblju ušla u odlučujuću fazu obračuna s protestantizmom.

Sveta je Stolica među hrvatskim raseljenim plemićima našla čvrst oslonac svojih reformnih i protureformacijskih aktivnosti. Premda su pojedini Hrvati imali vrlo važnu ulogu u povijesti reformacije,⁴⁶ oni nisu bili i uspješni širitelji svojih uvjerenja u krajevima svojega podrijetla jer su ti krajevi bili tradicionalno vezani uz Katoličku crkvu.⁴⁷ To nisu uspjeli niti uz pomoć tiskanja glagoljskih vjerskih, liturgijskih i jezičnih tekstova. Svećenstvo je u Hrvatskoj bilo već toliko ukorijenjeno u tradiciju glagoljske liturgije, dakle pastoralnoga djelovanja na narodnom jeziku, da čak i običan puk nije protestantski adut širenja Riječi Božje na narodnom jeziku doživljavao kao osobitu novost.⁴⁸ K tomu, hrvatsko je plemstvo bilo ne samo brojno u tradicionalnim katoličkim crkvenim redovima, nego i u novoosnovanom isusovačkom redu. Udio je Hrvata na isusovačkim studijama u Rimu u sveukupnom broju studenata iz Kraljevstva bio uobičajenih 15 %, a među njima samima opet je

⁴⁴ Usp. Andreas VERESS (prir.), *Matricula et acta Hungarorum in universitate Patavina studentium* (1264–1864), vol. 1., Fontes rerum Hungaricarum 1, Kolozsvár – Budimpešta, 1915.

⁴⁵ Usp. I. JURKOVIĆ, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 272.-273.

⁴⁶ O Matiji Vlačiću Iliriku, Stjepanu Konzulu Istrijanu, Antunu Dalmatinu, Mark Antunu de Dominisu, Baldi Lupetini i ostalim širiteljima protestantskih uvjerenja v. Franjo BUČAR, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za Reformacije*, Crtice iz hrvatske književnosti, sv. 5., Zagreb, 1910.; Franjo FANCEV, "Koliko istine ima u prepričavanjima o 'hrvatskom protestantizmu'?", *Suvremenik*, 27./6., 1938., 493.-511.; Mijo MIRKOVIĆ, *Matija Vlačić - Ilirik*, Pula – Rijeka, 1980.; Josip BRATULIĆ, *Istarske književne teme*, Pula, 1987., 110.-114.; Vesna TUDJINA GAMULIN, *Ekleziološko-politološka misao Marka Antonija de Dominisa*, doktorska disertacija na Filozofskom fakultetu, Zagreb, 2003.

⁴⁷ Po svemu sudeći istinita je tvrdnja da svećenici glagoljaši nisu tražili "novu nauku" nego nove knjige (usp. Josip BRATULIĆ, "Povijesne odrednice istarskog glagoljizma", *Slovo*, 21., 1971., 349.; ISTI, *Istarske književne teme*, 112.-113.). Naime, stav je, ne samo glagoljaškog svećenstva nego i drugih u Istri, Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i Bosni kojima su iz Njemačke pristigla protestantska izdanja bila namijenjena, da knjige nisu sredstvo kojim se smije što rušiti ili koga napadati, polako rezultirao isipanjem i zamiranjem čitavog pothvata oko tiskare u Urachu; *isto*, 113.

⁴⁸ U novije se vrijeme hrvatska historiografija pita je li ikada i koliko reformacija dospjela do svijesti hrvatskog svećenstva i puka; usp. Miroslav BERTOŠA, "Pod 'uništavajućim brdožderom povijesti'. Jedna epizoda netrpeljivosti u Istri u XVI. stoljeću", *Istra*, 28./3., 1990., 73.

više od 80 % bilo onih plemenitoga podrijetla.⁴⁹ Interesi hrvatskoga plemstva, koje je još uvijek živjelo pod pritiskom prognaničkog mentaliteta, poklopili su se u tom razdoblju s interesima Katoličke crkve, pa ne čudi odluka Sabora da se protestantima zabrani useljavanje u Hrvatsku s obrazloženjem da u “ostacima ostataka” nisu potrebne i vjerske podjele, koje bi ionako slab položaj domovine još više oslabile unutarnjim trzavicama.⁵⁰ No, svećenstvo hrvatskoga podrijetla nije ograničilo svoje djelovanje samo unutar granica Slavonije i Hrvatske. Primjerice, nadbiskup se Juraj Drašković (i sam podrijetlom iz prognaničke obitelji) uvelike oslanjao u svojem protureformacijskom radu na prognano glagoljaško svećenstvo i u zapadnoj Ugarskoj (od kojih je većina bila plemenitoga podrijetla).⁵¹

Može se, dakle, zaključiti da su raseljeni plemeniti Hrvati primjenjujući strategiju ulaska u crkvene strukture vlasti uvelike uspjeli izbjeći socijalnu i gospodarsku degradaciju vlastitih obitelji, ali isto su tako odigrali vrlo važnu ulogu i u očuvanju naslijeđenoga vrijednosnoga sustava stare domovine među raseljenim pukom (očuvanje etničkog identiteta, jezika, običaja i katoličke vjere), osobito u etnički različitim sredinama (Ugarska, Češka, Slovačka, Austrija, Italija). Uz činjenicu da je *hrvatski identitet* bio građen na objektivnim povijesnim datostima, na strategiji identifikacije vlastitih staleških, ali i etničkih interesa i obilježja, čime je nedvosmisleno definirana *politika identiteta*, hrvatski je identitet građen i na svijesti o zajedništvu izgrađenom na konfesionalnom temelju, dakle, na *religijskom identitetu*.⁵² Svega su toga *regnicae et barones Regni Croatiae* bili i te kako svjesni već 1494. godine na-

⁴⁹ Usp. Andreas VERESS (prir.), *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium – Roma: Collegium Germanicum et Hungaricum (1559–1917)*, vol. 2., Fontes rerum Hungaricarum, 1., Budimpešta, 1917.

⁵⁰ Usp. Ferdo ŠIŠIĆ (prir.), *Acta comitialia Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. 4., MSHSM, 41., Zagreb, 1917., 449.-453., dok. 208.

⁵¹ Usp. Vj. KLAJČ, *Povijest Hrvata*, 5., 616.-617.; Sándor A. PAYR, *Dunántuli evangélikus egyházkerület története* [Povijest Transdanubijske evangeličke crkvene provincije], vol. 1., Sopron, 1924., 130.; István György TÓTH, “Schichten der Gesellschaft – Schichten der Kultur: Analphabetentum und Bücherkultur im Südburgenland im 16-17. Jh.”, *Türkenkriege und Kleinlandschaft* (ur. Rudolf Kropf), Eisensadt, 1986., 195.-216.; ISTI, “Iskola és reformáció Körmenen a 16-18. században” [Škola i reformacija u Körmenu od 16. do 18. st.], *Ráday Gyűjtemény Évkönyve*, VI. i VII., 1989. i 1994., 10.-21. i 46.-64.; Nikola BENČIĆ, “Razvoj vjerskog života”, *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata* (ur. Ivan Kampuš), Zagreb, 1995., 205.

⁵² Novija historiografija upozorava i na vrlo jasan kasnošesnaestostoljetni i ranosedamnaestostoljetni portret uskočke zajednice ukorijenjene na ideologiji *Predziđa kršćanstva* kao okvira njezina djelovanja (usp. C. W. BRACEWELL, *Senjski uskoci*, 155.-161.). No, elementi vrednota koji se prepoznaju kao uskočki, poznati su i usvojeni već u preduskočkom razdoblju obrane kršćanstva. Primjerice, vojnovjerske metafore obilato je rabilo hrvatsko plemstvo već tijekom druge polovice 15., a osobito u prvim desetljećima 16. stoljeća (kao što su *štit kršćanstva*, *vrata kršćanstva*, *bedem i predziđe kršćanstva*, *Kristovi vitezovi*, *junaci*, *braća* itd.). I Bernardin je Frankapan nakon izricanja *Govora za Hrvatsku*, opetovano se obrativši staležima Njemačkog Carstva u Nürnbergu 1522. god., zamolio: ... *neka mi se udostojte dati bilo kakav odgovor kako bih se nesretnoj domovini vratio, te da joj budem tužan glasnik s pogubnim odgovorom i da mogu život završiti u svojim gradovima i tvrđavama kao pravi Kristov vitez*; usp. Bernardinus de FRANGEPANIBUS, *Oratio pro Croatia. Nürenbergae in Senatu Principum Germaniae habita*, [Nürnberg, 1522.].

kon razboja na Krbavi, kad u pismima papi Aleksandru i caru Maksimilijanu ističu svoju ulogu Predziđa kršćanstva (*Antemurale Christianitatis*).⁵³

Nova politika identiteta proizašla iz inovativnih i konzervativnih postupaka plemenitih raseljenika u strategijama preživljavanja

Pored navedene tri osnovne strategije, hrvatski su plemeniti raseljenici primjenjivali i niz drugih strategija iz predosmanskoga razdoblja. Strategije uz pomoć kojih su se nastojali integrirati u nove sredine mogu se također nazvati *konzervativnima*, ali njihova je primjena kao i u prethodnim slučajevima dobivala *inovativne forme*.⁵⁴ Među takve strategije pripadaju adopcije i međusobni nasljedni ugovori, potom podjednako ženidbe i s indigenim i s novopridošlim (raseljenim) plemenitim obiteljima, te razne apelacije kod viših vlasti za novim donacijama, koje su temeljili na dotadašnjim zaslugama, ali i na činjenici gubitka patrimonija. Druge se, pak, strategije mogu nazvati *inovativnima*, ali i u takvim je strategijama bilo konzervativnih elemenata, kao što su bavljenje trgovinom, posredovanje u razmjeni/otkupu/prodaji zarobljenika, bavljenje diplomacijom/špijunažom i ostalim poslovima koji nisu u osnovi dostojni plemića, ali bili su prihvatljivi jer nisu podrazumjevali manuelan rad te su s vremenom usvojeni kao prihvatljiv oblik djelovanja u novoformiranim strukturama vlasti države ili u odnosima s Osmanlijama.

Adopcija

Postupke je adopcija Werbóczy pravno objasnio u *Tripartitumu* i one su postajale pravovaljane tek kada bi ih vladar potvrdio.⁵⁵ Adopcije su najčešće prakticirane onda

⁵³ Iz Bihaća se staleži Hrvatskoga sabora prilikom obraćanja kralju i njemačkom caru Maksimilijanu 10. travnja 1494. sami nazivaju *Verpaw der Cristenhayt* (usp. Ferdo ŠIŠIĆ (prir.), "Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473-1496)", *Starine JAZU* 38, 1937., 78, dok. 179). U historiografiji je poznato da je naziv *Antemurale Christianitatis* prvi put upotrijebljen za pristupne utvrde grada Edese u vrijeme križarskih ratova. No, hrvatski su povjesničari dugo dvojili je li taj atribut za Hrvatsku prva uporabila rimska kurija nakon pobjede bana Petra Berislavića nad Osmanlijama kod Dubice (1513.) ili ga je, pak, knez Krsto Frankapan Modruški istaknuo u pismu papi Hadrijanu VI. (1523.). Ta je diskusija postala bespredmetnom kada je 1999. god. upozoreno na pisma hrvatskih staleža caru Maksimilijanu i papi Aleksandru u kojima se (1494.) sami Hrvati nazivaju *Predziđem kršćanstva*, a koja je, kao što se vidi, već objavio Šišić (I. JURKOVIĆ, "Turska opasnost i hrvatski velikaši", 73.-74., bilj. 55).

⁵⁴ Povjesničari često u svojim istraživanjima nisu razlikovali aspiracije samih raseljenika od socijalnih uzroka migracije, pa zbog toga u svojim analizama i prezentacijama izvornih podataka nisu postizali logičku jasnoću. No, sociolozi koji su se bavili migracijama ljudi novijih razdoblja i suvremenog razdoblja vrlo su lako uočavali potrebu povezivanja tih dvaju faktora, pa je William Petersen u svojoj tipološkoj klasifikaciji migracija (*primitivne, prisilne, prinudne, slobodne i masovne*) upozorio da sva ta seljenja mogu biti *inovativna* ili *konzervativna* po nakanama i planovima samih migranata (William PETERSEN, "A General Typology of Migration", *American Sociological Review*, 23./3., 1958., 256.-266.; repr. u: Robin COHEN (ur.), *Theories of Migration*, Cheltenham – Brookfield VT, 1996.). Takvim se znanstvenim pristupom mogu bez poteškoća objasniti pojavni oblici migracija tijekom raseljeničke krize koja je trajala u hrvatskim zemljama u 15. i 16. st. (usp. I. JURKOVIĆ, "Šesnaestostoljetna hrvatska raseljenička kriza", 760., 762.-764. i 770.). Opširnije o konzervativnosti i inovativnosti migranata, te o *aktivirajućim faktorima* koji ih tjeraju na ponašanje i djelovanje po određenom tipu v. Mi. MESIĆ, *Međunarodne migracije*, 257.-263.

⁵⁵ Vladarska je potvrda adoptivnih ugovora ili ugovora o međusobnom nasljeđivanju bila temeljem legitimnosti nasljedstva dogovorenog takvim ugovorom; Sándor KOLOSVÁRI – Kelemen ÓVÁRI

kad je obitelji prijetilo izumrće te stoga ne čudi njihovo rijetko spominjanje u predosmanskom razdoblju.⁵⁶ U tom su razdoblju, pak, nešto učestalije bile adopcije novih članova u plemenite općine i rodove (uglavnom nasljednika članica ili nelegitimnih sinova članova takvih zajednica). Uostalom, kod plemenitih rodova problem nasljednika gotovo da i nije postojao jer su *plemenšćinu* izumrćem jedne od obitelji direktno nasljeđivali najbliži srodnici čime je ekonomska podloga roda ostajala neokrnjena.⁵⁷ No, dugotrajni su ratni sukobi i gubici matičnih teritorija u Hrvatskoj prouzročili osipanje članova i nestanak niza takvih plemićkih zajednica. Prognane su obitelji nakon rasula roda kojemu su pripadale, samostalno nastavljale borbu za opstanak i kao takve bile su podložnije opasnostima fizičkog nestanka. Da bi se, dakle, izbjeglo osipanje teškom mukom stečenih nekretnina, ali isto tako da bi se i stekli novi posjedi, takve su obitelji izlaz vidjele u adopciji i sklapanju međusobnih nasljednih ugovora.

Izvorni materijali jasno upućuju na tri osnovne situacije u kojima su se sklappali adoptivni ugovori i ugovori o nasljeđivanju. Prva je situacija bila vezana uz mlade bračne parove raseljenoga plemstva u kojima su muževi u tom trenutku bili jedinim preostalim nasljednicima svoje obitelji. Prilikom takvih adopcija (kao braća) precizirani su i uvjeti pod kojima u slučaju smrti jedanoga od adoptivne braće preostali nasljeđuje imovinu umrloga.⁵⁸ Druga situacija vezana je uz očuvanje imovine u obiteljima koje još uvijek imaju bliske srodnike. One plemenite obitelji, koje nisu imale direktnih nasljednika često su pribjegavale adopciji da bi svoju imovinu prenijele na najbliže rođake, dakle, na nećake kao na posvojene sinove i nećakinje kao na posvojene kćeri,⁵⁹ ili na zetove kao na posvojene sinove preko kojih su osigurava-

– Dezső MÁRKUS, *Werbőczy István Hármaskönyve [Tripartitum Stjepana Werbőczyja]*, Budimpešta, 1897., 64., tit. 8; isto, 92., tit. 27; isto, 118., tit. 49; isto, 128., tit. 57; isto, 140., tit. 66; Karlo KADLEC, *Stefana Verbecija Tripartitum. Slovenski prevod Ivana Pergošića iz godine 1574.*, Beograd, 1909., 16.-17., tit. 8; isto, 36., tit. 27; isto, 53., tit. 49; isto, 59., tit. 57; isto, 68.-69., tit. 66.

⁵⁶ Primjer posvojenja zeta da bi se kćeri osiguralo nasljedstvo i primjer nasljednog ugovora s kojim se nastojalo spriječiti usitnjavanje zemljišnoga posjeda obitelji diobom na brojno muško potomstvo mogu se naći u obitelji Frankapana; usp. Vj. KLAJČ, *Krčki knezovi Frankapani*, 201. i 234.-236.

⁵⁷ Usp. Damir KARBIĆ, "Hrvatski plemićki rod i običajno pravo. Pokušaj analize", *Zbornik OPZ HAZU*, 16., 1998., 107.-115.

⁵⁸ Na taj su način pokušali riješiti probleme smještaja obitelji i snalaženja u novim sredinama Stjepan Berislavić od Vrhrike i Nikola Mladenčić od Vranoča i Zdravljana (usp. Emilij LASZOWSKI (prir.), *Monumenta historica nob. communitatis Turopolje olim "Campus Zagrabiensis" dictae. Diplomata: 1467-1526.*, vol. 2. [dalje: MHT, 2.], Zagreb, 1905., 78., dok. 59) ili, pak, Petar Keglević od Bužima i Ivan Kaštelanović (Kaštelanffy) od Sv. Duha; usp. Mhabs, 1., 385.-386., dok. 407.

⁵⁹ Nakon nenadane smrti kćeri Katarine i sina Marka, plemenita je udovica Ana Vidošić ostavši bez potomstva odlučila osigurati zaštitu i mirnu starost usvojenjem istoimene nećakinje, kćeri Jurja Berislavića od Male Mlake, udate za Grgura literata Mindszentija, što je god. 1545. i učinila (usp. Emilij LASZOWSKI (prir.), *Monumenta historica nob. communitatis Turopolje olim "Campus Zagrabiensis" dictae. Diplomata: 1527-1560.*, vol. 3. [dalje: MHT, 3.], Zagreb, 1906., 97.-99., dok. 78; I. JURKOVIĆ, "Raseljena plemićka obitelj", dio drugi, 131.). Ostavši bez potomstva i bračni je par Ivana Vragovića od Maruševca i Ane Kecerić od Radovana ishodio od kralja Ferdinanda god. 1551. potvrdu adopcije ranije sklopljene i potvrđene od bana Nikole Zrinskoga. Tada su Ivan i Ana posvojili kao vlastite kćeri Anu i Margaretu, kćeri Ivanova brata Jurja, ostavivši im u nasljedno sva svoja posjedovanja; usp. LR Bojničić, 29.-30., dok. 151.

li imovinu kćerima⁶⁰. Treća situacija vezana je uz skrb neizlječivo bolesnih i ostarjelih plemića te osobito ostarjelih plemenitih udovica bez nasljednika i bliskih srodnika. Takvi su ljudi najčešće adoptirali mlađe plemiće kao sinove i prepisivali svu svoju imovinu na njih pod uvjetom da dolično prožive svoju starost pod njihovim skrbištvom.⁶¹ Neovisno ili u kombinaciji s navedenim situacijama sklapanja adoptivnih i nasljednih ugovora događale su se adopcije pojedinaca u plemićke zajednice koje su preživjele osmanski udar.⁶²

U hrvatskoj se historiografiji nitko nije bavio problemom adopcija kao jednom od strategija šesnaestostoljetnog egzistencijalno ugroženoga plemstva, nakon čega bi valjalo pokušati sumirati sve podatke i prezentirati takve kvantitativne podatke. No, istraživanjima se na adoptivne ugovore i ugovore o međusobnom nasljeđivanju redo-

⁶⁰ Pred kanonicima su Kaptola u Čazmi god. 1498. plemeniti Emerik Čapalovečki i njegova supruga Fruzina posinili zeta Jurja Horvata i na njega prenijeli sva svoja nasljedna prava na Gornji i Donji Čapalovec, a godinu dana kasnije kralj je Vladislav II. potvrdio taj adoptivni ugovor i darovao Jurju spomenuta imanja (HDA, Zbirke – *Documenta mediaevalia varia*, br. 610). Na sličan je način i plemić Nikola Vagatović od Miholja god. 1534. posinio zeta Ivana Ugrinovića od Roga da bi osigurao kćeri Heleni i njezinu mužu primjerenu egzistenciju, jer je Ivan do tada izgubio sav svoj patrimonij u Kraljevini Hrvatskoj. Adopcijski je ugovor postao pravovaljan tek kada ga je osnažio kralj Ferdinand; usp. MOL LR, 1., pag. 248.-249.; LR Bojničić, 208., dok. 50.

⁶¹ God. 1493. *nemajući muškoga nasljednika* plemić Nikola Mihaljević od Odre, te *opterećen starošću, osjećajući se nesposobnim i nemoćnim za ratovanje i ispunjavanje plemenitih službi, a imajući svaku nadu i vjeru u Stjepana Berislavića*, pred Kaptolom Crkve zagrebačke posinio je rečenog Stjepana te mu prepisao i ostavio u trajno polovicu svog patrimonija u Odri, Lučlincima i Mrazovcu. Stjepan je kao sin prihvatio obveze da se prema Nikoli odnosi časno i onako kako se dolikuje odnositi se prema ocu i da Nikolinu maloljetnu kćer Barbaru prihvati kao sestru (usp. MHT, 2., 120.-121., dok. 87; isto, 144.-145., dok. 100; I. JURKOVIĆ, "Raseljena plemićka obitelj", dio prvi, 143.). Drugi je primjer vrlo zanimljiv. Naime, god. 1520. Jelena, udova Jurčaca Gusića, posvojila je kneza Mihalja Turka pred Kaptolom Crkve senjske prepisujući na njega i sve njegovo potomstvo grad i vlastelinstvo Peć Kladaški pod uvjetom da se o njoj brine na dostojan način do njezine smrti. No, na kraju adoptivnog ugovora ona ne zaboravlja i na sina u osmanskom sužanjstvu: *Ako bi moi sin' kada izlzial is Turak, da ima vse zgora imenovano na pol poiti, a to mei Turkom' Mihalem' i meju moim' sinom'*; usp. ACK, 179.-180., dok. 164; Kukuljević je neispravno razrješio godinu pisanja dokumenta.

⁶² Ugrožene su plemenite općine rado primale u svoje redove utjecajne ili sposobne plemiće uz pomoć kojih su nastojale očuvati svoj položaj. Tako je, primjerice, plemenita općina Turopolja preko svojega člana Nikole Mihaljevića adoptirala lukavečkog kaštelana i medvedgradskog kapetana Stjepana Berislavića (v. prethodnu bilj.), a u eri su borbe s Niklom Zrinskim, koji im je kao vlasnik medvedgradskog vlastelinstva nastojao nametnuti obveze poreznih podavanja, uspjeli preko plemenite Helene Goclević, udove Tome Bežaja, pridobiti 1539. god. u svoje redove i sposobnog advokata Mateja literata od Slatine. Naime, tada je Helena posvojila Mateja i brata mu Pavla kao sinove, prepisavši im sve svoje posjede (u Kurilovcu, Kukancu, Trnovcu, Gorici i Vrbancu) pod uvjetom da se skrbe za nju i paze na nju kao na majku, nakon čega je Matej kao punopravni član plemenite općine zastupao Turopoljce na svim sudskim ročištima u sporu s banom Nikolom Zrinskim (usp. AHASU, D-XXIX-138; MHT, 3., 73., dok. 49) da bi zbog istog razloga adoptirali i Ambroza Gregorijanca (usp. MHT, 3., 77.-78., dok. 52; isto, 102.-103., dok. 84; Nada KLAIĆ, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, Ljubljana – Zagreb, 1987., 216.-231.; I. JURKOVIĆ, "Raseljena plemićka obitelj", dio drugi, 125.-126.). Zanimljivo je da je ta općina plemića adoptirala (1570.) kao svoju dijelnu braću i bana i biskupa Jurja Draškovića, te njegova brata Gašpara sa sinovima i sve njihove buduće nasljednike; usp. Emilij LASZOWSKI (prir.), *Monumenta historica nob. communitatis Turopolje olim "Campus Zagrabienensis" dictae. Diplomata: 1560-1895.*, vol. 4., Zagreb, 1908., 19., dok. 12.

vito nailazi kod obitelji kojima je prijetilo izumiranje po muškoj liniji nasljeđivanja. Vrlo je veliki broj i adoptivnih ugovora u kojima se javljaju ostarjele plemkinje bez direktnih nasljednika. Postoje ne deseci, nego stotine takvih ugovora. Mnogo se takvih neobjavljenih ugovora može pronaći u arhivskim fondovima šesnaestostoljetnih mjesta javne vjere i još uvijek čekaju svojega istraživača. Za sada se može zaključiti samo to da je hrvatsko raseljeno plemstvo u eri ratne svakodnevice, u kojoj su gubici članova obitelji bili česti, adopciju i ugovore o nasljeđivanju koristilo kao preventivno sredstvo (prva situacija i treća situacija) i kao jedino preostalo sredstvo spašavanja obiteljskog nasljedstva (druga situacija). Obitelji, pak, koje su imale brojnije potomstvo rjeđe su imale priliku preko adoptivnih ugovora domoći se novih akvizicija. U usporedbi s predosmanskim razdobljem hrvatske povijesti, takva se aktivnost s obzirom na broj i učestalost adopcija i ugovora o nasljeđivanju može nazvati *inovativnom*, premda su takve pravne mogućnosti već bile poznate.

Brak

Svaka je do sada spomenuta strategija imala odraza i u vrlo važnoj strategiji formiranja nove obitelji, u bračnoj strategiji. Hrvatski su se prognani plemići našli gubitkom svojih patrimonija i u tome u potpuno novoj situaciji. Odabir djevojke s kojom će se formirati obitelj bio je jedan od načina da se dođe do novog imanja (vrlo *konzervativna* ženidbena strategija poznata osobito na Zapadu). Tom odabiru pripomogla je njihova mobilnost i aktivnost na puno širem području (potrage za vojnim i činovničkim službama) od područja na kojemu su djelovali njihovi preci (područje srednjovjekovne Hrvatske i Dalmacije). Fluktuacija raseljenoga plemstva po čitavom Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu iz desetljeća je u desetljeće bila sve veća, a time je bilo i sve više kontakata pripadnika obitelji istog ili sličnog imovnog i socijalnoga položaja. Stoga ne čudi pojava mnogobrojnih bračnih veza hrvatskih plemića sa slavonskim, ugarskim, sedmogradskim plemenitim obiteljima ili, manje, s plemenitim obiteljima austrijskih i talijanskih zemalja.⁶³ Takva je *horizontalna mobilnost* pripomagala ubrzanju stupnja *vertikalne socijalne mobilnosti*, ali i bržim i lakšim *integracijama* hrvatskih plemića u nove sredine.⁶⁴ Ženidbena je strategija hrvatskih plemenitih prognanika, dakle, imala dva osnovna cilja: preko nje očuvati

⁶³ Adoptivna su se braća, senjski i kliški kapetani Petar Kružić i Grgur Orlovčić oženili plemkinjama iz županija Slavonije i južne Ugarske. Supruga Petra, koji je bio rodnom iz Kruga u gornjem Pounju, bila je Jeronima Vragović od Maruševca, a supruga Grgura, koji je bio rodnom iz Čovke, utvrde na Uni uzvodno od Bihaća, bila je Marta Husonhazon od Morhátszántóa. Nakon Grgurove pogibije na Mohaču (1526.) Petar je časno odradio obvezu ugovorenu (1524.) nasljednim i adoptivnim ugovorom (usp. ACK, 212.-213., dok. 210; MOL LR, 1., pag. 260.) kojim je postao zaštitnikom Grgurove udovice i kćeri im Katarine, te je preuzevši upravu nad svim Grgurovim gradovima i vlastelinstvima Katarini osigurao nesmetano preuzimanje nasljedstva u vrijeme njezine udaje za Ladislava Kerecsenyija; usp. MHabs 1, 137., dok. 150; AHAŽU, D-XXVIII-4; MOL LR, 1., pag. 159.; LR Bojničić, 198., dok. 32; B. KRNIC, "Darivanja kralja Ferdinanda I.", 6., dok. 16; Mhabs, 1., 251.-252., dok. 259; MOL LR, 1., pag. 260.; Mhabs, 1., 281., dok. 283; *isto*, 287.-288., dok. 288; MOL LR, 1., pag. 266.-269.; AC RCDS, 2., 192., dok. 116; Mhabs, 2., 488., dok. 493; *isto*, 501.-502., dok. 504; Mhabs, 3., 44.-45., dok. 45; *isto*, 58.-59., dok. 57; *isto*, 243.-245., dok. 212; R. LOPAŠIĆ, *Spomenici*, 10.-11., dok. 8; Mhabs, 3., 364.-366., dok. 314; R. LOPAŠIĆ, *Spomenici*, 17.-18., dok. 10.

⁶⁴ V. niz primjera u: I. JURKOVIĆ, "Raseljena plemićka obitelj"; dio prvi, 142.-145.; ISTI, "Raseljena plemićka obitelj"; dio drugi, 161.-162.; ISTI, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 61.-183.; ISTI, "Prozopografska analiza 'testamenta' gospe Jeleni".

socijalni status i preko nje se što bezbolnije uklopiti u novu sredinu. Obitelji koje su imale brojnije članstvo mogle su pažljivije i brže stvarati krug novih rodbinskih, svojtanskih, kumovskih, prijateljskih i poslovnih veza. One su imale mogućnost da, primjerice, ženidbama dijelom i čuvaju veze s obiteljima iz staroga kraja, ali i da preko njih uspostavljaju kontakte s novopridošlim obiteljima podrijetlom iz raznih dijelova Kraljevstva.⁶⁵ Jasno, u takvoj su strategiji vrlo važnu ulogu imale ne samo ženidbe sinova, nego i udaje kćeri.

Vrlo intenzivni dodiri s plemstvom iz raznih dijelova Kraljevstva ostvarivani i preko bračnih veza omogućili su proces koji se u modernim društvenim znanostima sve češće naziva *amalgamacijom*.⁶⁶ To je, naime, proces povezivanja pripadnika iste skupine ili različitih društvenih, etničkih, vjerskih ili rasnih skupina u cjelinu u kojoj na bazi različitih naslijeđa nastaju nove osobine i započinju prevladavati upravo takve zajedničke osobine. U našem slučaju to su pripadnici društveno iste skupine, ali iz različitih dijelova Kraljevstva koji su u svojim starim zavičajima imali svoje zasebnosti i vlastiti identitet. No, raseobom tih ljudi i preko bračnih veza miješanjem s pripadnicima drugih regija u novim su se sredinama (pod uvjetom da su te sredine bile jaka imigracijska područja) formirale mlađe generacije plemstva s novim osobnim identitetima, koje su posjedovale složene transkulturne elemente. Slavonija je klasičan primjer u kojemu je uz ostale društvene i političke procese i bračna strategija plemstva odigrala važnu ulogu u formiranju novog identiteta njezina stanovništva. U stvaranju tog identiteta nisu sudjelovali samo domicilni slavonski i novopridošli hrvatski plemići, nego i plemeniti doseljenici iz ugarskih zemalja, koji su već u drugoj i trećoj generaciji djelovali kao "hrvatski plemići".⁶⁷ Svi su oni u Slavoniji razno-raznim načinima stekli zemlju koja je postala temeljem njihova novostečenoga patrimonija. Apelacije za takvim posjedima kod predstavnika viših vlasti bile su nezaobilazan način osiguranja nove egzistencije.

Nova posjedovna akvizicija

Apelacije za novim posjedima izraziti su primjer *konzervativne* strategije plemstva, kojom se postizao bolji imovni položaj, a potom i bolji položaj na vertikalnoj ljestvici plemićkoga sloja društva. *Inovativni* je dio u takvima nastojanjima raseljenih

⁶⁵ Primjere takva ponašanja vidi u: ISTI, "Raseljena plemićka obitelj", dio drugi, 127.-133. i 144.-147.

⁶⁶ Objašnjenje pojma sa sociološkog gledišta v. u: E. HERŠAK (ur.), *Leksikon*, 6.-7.

⁶⁷ U drugoj je polovici 15. st. Slavonija bila još uvijek pošteđena izravne ratne opasnosti (I. JURKOVIĆ, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 25.-42.) i u tih je pola stoljeća bila izvorištem vakantnih vlastelinstava, koja su nastala izumiranjem plemenitih obitelji ili centralizatorskom politikom kralja Matije Korvina. Kraljev sin, herceg Ivan (Ivaniš) Korvin, primjerice, od 1493. do 1504. god. podijelio je hrvatskim plemićima Deržićima, Berislavićima, Benkovićima, Bojničićima i Bužanićima imanja u Slavoniji i Sedmogradskoj, ali i svoje familijare iz Ugarske (Pető, Rattkay, Alapy, Imrefi, Székely, Gyulai) obdario je posjedima u Slavoniji i Hrvatskoj (Vj. KLAJČ, *Povijest Hrvata*, 5., 616.-620.; Josip ADAMČEK – Ivan KAMPUŠ (prir.), *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*, Zagreb, 1976., 615.-664.; I. JURKOVIĆ, "Raseljena plemićka obitelj", dio prvi, 130.-137.). Ženidbama sa starosjedilačkim i novopridošlim članovima plemenitih obitelji iz Hrvatske uskoro se stvorila mreža rodbinskih, svojtanskih, kumovskih, adoptivnih, a time i poslovnih veza, koje su, uokvirene političkim položajem i ulogom plemstva u povijesti Slavonije 16. i 17. st. rezultirale novim osjećajem identiteta i "pretvorbom" Ugrina i Slovinaca u Hrvate; usp. bilj. 6.

plemića druge polovice 15. i potom čitavoga 16. stoljeća vezan uz njihov trenutni položaj *žrtve rata* (*žrtve prisilne i prinudne migracije*), odnosno uz nagli gubitak patrimonija (potpuno osiromašenje), što je i bio jedan od primarnih razloga zbog kojih su im vlasti Kraljevstva imale obvezu pomoći.⁶⁸ U predosmanskim dokumentima gotovo da i nema donacija novih posjeda plemenitim obiteljima koje su ostajale bez svojih posjeda zbog gubitka državnoga teritorija. Naime, plemstvo je i u slučajevima takvih gubitaka obično ostajalo na svojim posjedima, prilagođavajući se životu pod vlašću novoga kršćanskog vladara. U slučajevima dolaska pod osmansku vlast bilo je takve volje i kod nekih hrvatskih plemića, međutim, nakon određenog vremena proživljenog u uvjetima osmanskih vrijednosnih sustava (u kojima je islam imao dominantnu ulogu) manji je broj takvih plemića zbog osobne nemogućnosti prilagodbe takvu sustavu konačno napuštao svoj patrimonij i prelazio na kršćansku stranu, gdje im je njihov status *izgnanika* trebao osigurati povoljan položaj u nastojanjima pronalaska novoga plemenitoga posjeda.⁶⁹

Kroz čitav su srednji vijek zasluge (vjerna – osobito vojna – služba, financijska pomoć gospodaru – senioru, itd.) bile temeljem stjecanja novih posjeda. Pored položaja *žrtve rata*, raseljeni su plemići na temelju takva konzervativnoga ponašanja i djelovanja stjecali vremenom povoljniju poziciju među brojnim *konkurirajućim* plemenitim migrantima te u konačnici uspijevali zadobiti akviziciju koja bi barem djelomice nadoknadila uloženi trud.⁷⁰ No, za predosmansko razdoblje nije poznat niti jedan slučaj donacije zemlje na temelju zasluga kolonizacije novoga stanovništva. Uloga je organizatora takvih aktivnosti (*locatores*) novina vezana uz *Wüstungsprozess*, koju je veliki broj hrvatskih prognanih plemića vrlo brzo iskoristio da bi se na temelju takvih zasluga domogao zemljišne akvizicije.⁷¹ Takvo je *inovativno* djelovanje bilo posve razumljivo, jer ono nije bilo rizično u usporedbi s, primjerice, vojnim službama, a nije podrazumijevalo niti visoku obrazovanost u obavljanju takvih poslova.

⁶⁸ Već je kralj Matija Korvin god. 1467. predložio, donio i osnažio zakonski članak kojim je sve pred Osmanlijama prognane plemiće izuzeo od plaćanja poreza, ma gdje oni živjeli (DRMH 3, 71, art. 3). Dva desetljeća kasnije (1486.) potvrdio je i zakonski članak prema kojem su regulirani slučajevi u kojima bi plemić zbog Osmanlija te ostalih neprijatelja Kraljevstva ili kakvih drugih zlobnika ostao bez obiteljskih arhivalija (*isto*, 67, art. 71). O brizi Korvinovih nasljednika na hrvatsko-ugarskom tronu za raseljeno plemstvo detaljnije u: I. JURKOVIĆ, "Socijalni status i prisilni raseljenici", 64.-78.

⁶⁹ ISTI, "Klasifikacija raseljenika u Hrvata", 160.-162.

⁷⁰ Primjeri pripadnika obitelji Kršanića i Dominkovića svjedoče o upornosti hrvatskih raseljenih plemića da u ugarskom i austrijskom okružju steknu položaj sličan onom koji su imali u zavičaju (usp. Felix TOBLER, "Zur Geschichte des sogenannten Kersanich'schen Edelhofes in Draßburg", *Burgenländische heimatblätter*, 35./2., 1973., 86.-95.; ISTI, "Ivan Dominković. Životna priča jednog hrvatskog plemića u 16. stoljeću", *Gradišće – Kalendar*, 23., 1976., 97.-100.; I. JURKOVIĆ, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 214., bilj. 611). Na istovjetan su način pokušavali zadržati novostečeni položaj u Sedmogradskoj tijekom civilnog rata za baštinu Jagelovića u 16. st. i obitelji Marinića od Petropolja i Benkovića od Plavna; usp. ISTI, "Hrvatsko raseljeno plemstvo u korespondenciji Antuna Vrančića", 46.-49.

⁷¹ Fenomen povezanosti pojave opustjelih selišta (*Wüstungsprozess*) s useljeničkim valovima Hrvata od kraja 15. do pred kraj 16. st. lako je uočljiv na području Slavonije (J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, 58.-69. i 242.-262.), Ugarske (András KUBINYI, "Wüstungen, Zersplitterung der Bauernhufen und Wirtschaft in den Besitzungen der Magnatenfamilie Garai", *Festschrift Othmar Pickl zum 60. Geburtstag* (ur. Herwig Ebner i dr.), Graz – Beč, 1987., 367.-377.; V. ZIMÁNYI, *Economy and Society*, 9.-17.; K. KU-

Iduća *inovativna* pojava u smislu stjecanja posjeda opet je vezana uz mobilnost prognanih plemenitih obitelji. Njihov je, naime, privilegirani položaj u društvu Kraljevstva bio, zapravo, polazišnom osnovom i temeljem *gravitacijskog modela* njihove seobe bez obzira na prostornu udaljenost pojave tzv. *povoljne prilike* u potencijalnom imigratornom području.⁷² Takve mobilnosti u stjecanju novih posjeda nije bilo u predosmanskom razdoblju povijesti Kraljevstva. Osmanlije su, dakle, svojim osvajanjima razorile stari, poprilično statičano strukturiran, plemeniti sloj društva (plemeniti rodovi, plemićke općine, magnati – svi odreda vezani uz matične posjede s mogućnošću limitiranoga širenja), nakon čega su pripadnici nestalih plemenitih rodova i općina morali početi samostalnu borbu za opstanak. Prirodna je posljedica te borbe bila izrazito velika teritorijalna mobilnost plemstva.

Trgovina

Jedan od navodnih *inovativnih* ponašanja hrvatskoga plemstva u vrijeme osmanskoga pritiska na Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo vezan je uz trgovačko poslovanje. Klasična historiografska predodžba hrvatskoga srednjovjekovlja samo u iznimnim slučajevima prepoznaje hrvatske plemiće kao trgovce.⁷³ No, najnovije studije pokazuju da je upravo plemstvo bilo kralježnicom (vele)trgovine hrvatskoga srednjovjekovlja. Moćni su aristokrati, naime, u toj svojoj djelatnosti zapošljavali kao operativce trgovce iz priobalnih gradova, ali i svoje plemenite servijente/familijare.⁷⁴ Trgovačko je poslovanje, dakle, u vrijeme pojave “turske opasnosti” bilo već tradicionalno ukorijenjeno i plemstvo je srednjovjekovne Hrvatske u usporedbi s ostalim dijelovima Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva bilo dijelom razvijene monetarne privrede talijanskoga tržišta. Ono se psihološki naviklo na stil života u kojemu se operiralo s velikom gotovinom, pa kada kao prognanici dolaze u kontinentalne dijelove Kraljevstva, oni donose i takav stil života u novodoseljene sredine. Zahvaljujući takvu stilu života vrlo su se brzo prilagodili procesu “refeudalizacije”, u kojemu su nastavili igrati ulogu trgovaca – dobavljača, proizvođača i preprodavača ratne logistike za potrebe obrambenog sustava Kraljevstva.⁷⁵ Trgovina je kao dio poslovanja plemenitih obitelji bila vrlo važna i u pokušajima da se opstane na patrimonij-

ČEROVÁ, *Hrvati u Srednjoj Europi*, 71.-75.), te austrijskih zemalja (Josef BREU, *Die Kroatensiedlung im Burgenland und den anschliessenden Gebieten*, Beč, 1970.) i ondašnjih mletačkih posjeda i talijanskih zemalja (Miroslav BERTOŠA, *Mletačka Istra u XVI i XVII stoljeću*, vol. 1.-2., Pula, 1986.; F. GESTRIN, *Slovanske migracije*, 34.-61.). Primjeri se planiranih i izvedenih kolonizacija, mahom poljoprivrednog, izbjeglog stanovništva, u kojima su ulogu organizatora igrali lokatori te su za takve usluge bivali i nagrađivani, mogu se naći u: Felix TOBLER, “Herkunft und Ansiedlung”, *Die burgenländischen Kroaten im Wandel der Zeiten* (ur. Stefan Geosits), Beč, 1986., 3.-50.; Josip ADAMČEK, “Iseljavanje Hrvata u austrijsko-ugarski granični prostor u 16. stoljeću”, *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata* (ur. Ivan Kampuš), Zagreb, 1995., 15.-28.

⁷² O modelu intervenirajućih prilika i gravitacijskom modelu migracija v. detaljnije u: I. JURKOVIĆ, “Šesnaestostoljetna hrvatska raseljenička kriza”, 771.-774. i u tom djelu navedenu literaturu.

⁷³ Naime, povjesničari su polazeći od pretpostavke da su plemići tijekom srednjega vijeka izbjegavali trgovinu, jer bi bavljenjem tim nedostojnim zanimanjem okrnjili vlastiti ugled, registrirali “plemenite trgovce” kao izolirane slučajeve; usp. Roman JELIĆ, “Grgur Mrganić”, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 6.-7., 1960., 487.-508.; Tomislav RAUKAR, *Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva*, Zagreb, 2003., 35. i 52.-54.

⁷⁴ Usp. D. KARBIĆ, *The Šubići of Bribir*, 385.-386.

⁷⁵ Usp. J. ADAMČEK, *Agrarni odnosi*, 162.-190.

ju. Ne iznenađuju stoga brojni “plemeniti trgovci” koji su kao članovi svojih obitelji imali ulogu financijera te borbe i time su, u migracijskom smislu, bili dijelom *aktivne bilokacije*.⁷⁶ Trgovina je, dakle, u hrvatskih prognanih plemića imala određenu razinu *konzervativnog* ponašanja, a potpunu je *inovativnu* afirmaciju doživljavala kada su plemeniti prognanici postali isključivo i jedino trgovcima. Takvi su slučajevi karakteristični za one prognanike koji su kao članovi *aktivne bilokacije* svoje obitelji ostali živjeti na talijanskim teritorijima nakon gubitka obiteljskoga patrimonija i potom su postupno gubili osobne veze s bivšom domovinom.⁷⁷

Otkup i prodaja zarobljenika

Posredovanje u razmjenama zarobljenika nije *inovativno*, nego vrlo *konzervativno* ponašanje, ali je zato posredovanje prilikom otkupa zarobljenika i izvlačenje financijske koristi u tom posredovanju izrazito *inovativno* ponašanje dijela hrvatskoga plemstva.⁷⁸ Sve vlasti (centralne, lokalne, komunalne, crkvene) koje su bile dijelom *Predziđa kršćanstva* nastojale su izbjegavati posrednike u otkupu zarobljenika (sve osnivaju zasebne financijske fondove i zaklade namijenjene u tu svrhu), ali potrebe su s obzirom na uobičajeni nedostatak novca i na broj zarobljenika bile takve da se posrednici, koji su raspolagali gotovinom, nisu mogli izbjeći.⁷⁹ U početku su trgovci (domaći i strani) imali dominantnu ulogu u posredničkom otkupu zarobljenika,

⁷⁶ Kao primjer uspješne suradnje jednoga od hrvatskih plemenitih raseljenika s rođakom u prvom koljenu srodstva mogu poslužiti Ivan, sin pokojnog Petra Perušića, i njegov rođak Gašpar Perušić Mlađi od plemenitog roda Kolunića. Ivan je stalno se nastanivši u Veneciji s rođakom po majčinoj strani Franjom Babićem postao bogatim trgovcem sukna i kao takav je ustrajno potpomagao Gašpara u borbi protiv Osmanlija u Hrvatskoj. Na kraju je oporukom (1527.) bogato obdario rođake, osobito Gašpara, i prijatelje i u Veneciji i u Hrvatskoj. Zanimljivo je da su obdareni bili i pojedini članovi plemenitog roda Mogorovića, ali i članovi plemićke pratnje kneza Ivana Karlovića Krbavskog, u to doba hrvatskoga bana; usp. I. JURKOVIĆ, “Socijalni status i prisilni raseljenici”, 80.

⁷⁷ U Mlecima brzo uključivanje u svakodnevicu života Grada na lagunama, u kojoj je hrvatska useljenička zajednica igrala vrlo važnu ulogu, nije ujedno značilo i brzo nestajanje hrvatskog identiteta obitelji. Istina, jezik se gubio već u trećem naraštaju, ali taj asimilacijski proces nije ujedno značio i potpuni prekid s domovinom djedova. Veze su se, dakle, gubile postupno i u dugom vremenu; usp. L. ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka*, 351.

⁷⁸ To je, kao i pitanje broja “Alahovih uznika”, pak, u hrvatskoj historiografiji tek dotaknuto. Hrvatska historiografija još uvijek čeka istraživače voljne da se prihvate prelistavanja golemoga (ne)objavljenog arhivalnoga gradiva, koje skriva životne sudbine nebrojenih osmanskih zarobljenika, taoca i robova; usp. I. JURKOVIĆ, “Klasifikacija hrvatskih raseljenika”, 161.; A. ČEBOTAREV, “Martolozzi kao trgovci robljem”, 75.-84. i tim djelima navedenu literaturu.

⁷⁹ Na Mediteranu je svakako španjolska historiografija postigla najbolje rezultate u tom segmentu proučavanja povijesti rekonkviste. Komparativan je pristup tim rezultatima sasvim moguć s obzirom da je na Iberskom poluotoku stoljećima buktio kršćansko-muslimanski sukob, a pitanje je regulacije odnosa prema zarobljenicima bilo za suprotstavljene strane iznimno važno (usp. James W. BRODMAN, “Municipal Ransoming Law on the Medieval Spanish Frontier”, *Speculum*, 60./2., 1985., 318.-330.; ISTI, *Ransoming Captives in Crusader Spain: The Order of Merced on the Christian-Islamic Frontier*, Philadelphia, 1986.; Robert Ignatius S. J. BURNS, “The *Guidaticum* Safe-Conduct in Medieval Arago-Catalonia: A Mini-Institution for Muslims, Christians, and Jews”, *Medieval Encounters. Jewish, Christian, and Muslim Culture in Confluence and Dialogue*, 1./1., 1995., 51.-113.; Yvonne FRIEDMAN, “Women in Captivity and Their Ransom during the Crusader Period”, *Cross Cultural Convergences in the Crusader Period* (ur. Michael Goodich – Sophia Menache – Sylvia Schein), New York, 1995., 75.-87.; Mark D. MEYERSON,

jer je profit bio velik (uobičajenih 10 % novčane vrijednosti otkupnine), a rizik takva poslovanja malen.⁸⁰ No, s vremenom su se i plemići uključili u takvu vrstu poslovanja, osobito oni s Granice, koji su kroz više generacija prirodnom svojem posla uspostavili specifičan sustav komuniciranja s neprijateljskom stranom.⁸¹ Kolikogod da je takvo ponašanje moglo upućivati na određeni oblik moralne degradacije plemstva, ono je bilo samo posljedicom nametnutog stila ratovanja i oblika ratne privrede s osmanske strane, pa se taj problem može tretirati kao svojevrsan tip *akulturacije*, koja je rezultirala uniformnim stilom ponašanja s obje strane granice *Predziđa kršćanstva*.

U tu kategoriju *inovativnog* ponašanja ulazi svojim kvantifikativnim pokazateljima i problem raspoložbe s vlastitim zarobljenicima (direktni pregovori o njihovu otkupu ili njihovoj prodaji na tržnicama roblja kada se otkup ne može ostvariti).⁸² Zanimljivo je da je raspoložba zarobljenicima otišla tako daleko da su takvi "Tur-

"Slavery and the Social Order: Mudejars and Christians in the Kingdom of Valencia," *Medieval Encounters. Jewish, Christian, and Muslim Culture in Confluence and Dialogue*, 1./1., 1995., 144.-173.; Olivia R. CON-STABLE (prir.), *Medieval Iberia: Readings from Christian, Muslim, and Jewish Sources*, Philadelphia, 1997.), a isto se to može bez ikakvih ograda tvrditi i za hrvatsko-osmanski dugotrajni sukob; usp. CDJ, 118.-122., dok. 67; Mhabs, 2., 347.-348., dok. 353; Mhabs, 3., 306.-309., dok. 271; T. RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 411.-415.; Lovorka ČORALIĆ, *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*, Zagreb, 2001., 29.-60.; A. ČEBOTAREV, "Martolozi kao trgovci robljem", 75.-84. i u tim djelima navedeni izvori i literatura.

⁸⁰ Plemić je DMITAR KONYA od Sajana zahvaljujući Sv. Ivanu Kapistranu na izbavljenju iz osmanskog sužanjstva zapravo zahvaljivao na izbavljenju iz ruku dubrovačkoga trgovca, koji ga nije puštao iz podruma svoje kuće dok nije bio podmiren s desetinom novčane vrijednosti Dmitrove otkupnine u ime posredništva tijekom pregovora o otkupu; usp. Stanko ANDRIĆ, *Čuđesa svetoga Ivana Kapistrana: povijesna i tekstualna analiza*, Slavonski Brod – Osijek, 1999., 320., dok. 8.

⁸¹ Primjerice, banovi sudrugovi Petar Keglević i Toma Nadaždi (Nádasdi), opisujući početkom proljeća 1538. kralju Ferdinandu trenutno stanje u Hrvatskoj i Slavoniji, spominju i djelovanje kaštelana Krupe Ivica Karinčića, koji je u "Turskoj" posredovao pri otkupu zarobljenoga Ivana Alapića od Kalnika. Naglasili su da se Karinčić i inače pokazao sposobnim pregovaračem prilikom razmjena i otkupljivanja zarobljenih kršćana (ACR CDS, 2., 189.-193., dok. 116). Iz šesnaestostoljetnog se memoarskoga gradiva i dopisivanja krajiških zapovjednika s obje strane Granice vidi kako su s vremenom ustaljene norme ponašanja i sustav razmjena, otkupa, odnosno, prodaje zarobljenika, koji je vrijedio i u kasnijim stoljećima; usp. Franjo RAČKI (prir.), "Dopisi između krajiških turskih i hrvatskih častnika", *Starine JAZU*, 11., 1879., 76.-152.; isto, *Starine JAZU*, 12., 1880., 1.-41.; Božidar ČEROVIĆ (prir.), "Poklon dr. L. pl. Talocija zemaljskomu muzeju u Sarajevu (Nekoliko pisama sa stare Krajine)", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 17., 1905., 217.-237.; Vjekoslav KLAJIĆ, "Prilozi za životopis Bartola Georgijevića (Gjurgjevića, Jurjevića), pisca o Turcima u XVI. stoljeću", *VZA*, 13./3., 1911., 129.-141.; Bruna KUNTIĆ MAKVIĆ (prir.), "Šesto putno pismo Jakova Tolla", *Zrinski i Europa* (ur. Jadranka Damjanov), Zagreb, 2000., 155.-156.; Boris NIKŠIĆ, *Osmansko Carstvo 17. stoljeća očima bivšeg zarobljenika: Opis osmanskog dvora i države Nikole Matije Iljanovića*, Zagreb, 2001.; Ekrem ČAUŠEVIĆ (prir.), *Autobiografija Osman-ge Temišvarskog*, Zagreb, 2004.

⁸² Kao dobar primjer za ovu priliku može poslužiti događaj koji je zadesio jajačkoga bana Petra Keglevića. On je početkom god. 1522. doživio da su mu se zarobljeni Osmanlije, koje je držao zatvorene u gradu Bužimu, oslobodili i brzom akcijom zauzeli grad dok je izbivao iz grada. No, tadašnji se hrvatski ban Ivan Karlović našao u blizini Bužima sa svojim banderijem pa je podsjeo grad. Na koncu je morao prihvatiti prijedlog Osmanlija da im omogući nesmetan odlazak u Bosnu, a oni će mu zauzvrat Bužim predati neoštećen (AHAZU D-XXV-65; AKegl, 53.-54., dok. 43). Petar Keglević je tom prilikom u ime otkupnine izgubio više od (i danas nezamislivih) 20000 zlatnih ugarskih florena! Usp. AHAZU D-XXVI-91; AKegl, 84.-85., dok. 67.

ci” postali dragocjenim pokretninama s kojima se operiralo čak i prilikom pisanja oporuka ili ugovaranja brakova. Već je u prvoj polovici 16. st. zabilježen slučaj da je čak i plemkinja (sestra Petra Kružića) oporučno ostavila oružje osmanskog podrijetla (sablju i konjsku ratnu opremu), ali i dva sužnja (imenom “Handžija i Dorut”) svojim obdarenicima, od kojih je jedan bio – svećenik.⁸³ Mentalni se, dakle, krajobraz 16. st. radikalno promijenio u odnosu na predosmansko razdoblje, pa se zaista može ustvrditi da je osmanski stil života uvelike utjecao i na vrijednosne sustave hrvatskoga plemstva.

Diplomacija

Odabir je diplomacije kao polja djelatnosti preko koje su raseljeni plemići nastojali osigurati osnovne životne potrebe bio logičan izbor za određeni broj onih koji su stekli visoku naobrazbu, ali i logičan potez za mnoge “islužene ratnike” s Granice.⁸⁴ Bila su to, u biti, dva tipa diplomatskih aktivnosti. Za potrebe su prvoga tipa – visoka diplomacija – regrutirani oni plemići koji su stekli visoku naobrazbu i koji su kao takvi imenovani na veleposlanička mjesta ili kao vođe diplomatskih poslanstava.⁸⁵ Taj je tip diplomatske aktivnosti izrazito *konzervativnog* obilježja. Za potrebe su drugoga tipa diplomatskih aktivnosti – špijunaža, kreiranje uhodarske i dojavljivačke mreže suradnika na neprijateljskom teritoriju, međudržavni kontakti na lokalnoj pograničnoj razini – središnje vlasti pronalazile dovoljan broj kandidata među plemićima koji su odslužili svoju ulogu aktivnog ratnika te koji su istovremeno posjedovali određene vještine (poznavanje potrebnih jezika) i određena “poznanstva” odnosno veze s pripadnicima vojnih i administrativnih vlasti osmanske strane. Takav je kadar državi bio nužno potreban ne samo u prigodničarskim nego i u dnevnim kontaktima s neprijateljem.⁸⁶ Način ratovanja, dakle, rezultirao je

⁸³ Stjepan IVŠIĆ (prir.), “Hrvatski glagolski ‘tešament’ Jelene, sestre Petra Kružića, iz godine 1541.”, *Narodna starina*, 7., 1928., 5.-12.; I. JURKOVIĆ, “Prozopografska analiza ‘tešamenta’ gospe Jelene”.

⁸⁴ Jedinu pravu studiju o ranomodernoj diplomaciji na području zemalja pod vlašću Habsburgovaca, koje su, pak, bile u neposrednom dodiru s Osmanskim Carstvom ponudio je: Josip ŽONTAR, *Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov u boju proti Turkom v 16. stoletju*, Ljubljana, 1973.

⁸⁵ Pripadnici se uglednih hrvatskih plemenitih obitelji mogu bez ikakvih poteškoća pronaći u diplomatskom koru Habsburgovaca, a neki su plemići zahvaljujući upravo takvom angažmanu s vremenom i stekli položaj na temelju kojeg su kasniji naraštaji njihovih obitelji ušli u krug aristokracije Kraljevstva. Juraj Drašković upravo je zahvaljujući svojoj visokoj naobrazbi, intelektualnom i teološkom radu, zauzetošću u rješavanju problema raskola u Crkvi pojavom reformacije, sudjelovanjem u radu koncila u Tridentu te nizom diplomatskih misija uspio zadobiti neograničeno povjerenje kralja Ferdinanda pa je već 1557. bio potvrđen na mjestu pečuškog i potom 1563. na mjestu zagrebačkoga biskupa. Nakon toga je bio (1573.) kaločkim nadbiskupom i na koncu (1584.) kardinalom. Kroz to je vrijeme bio banom Hrvatske i Slavonije (s Franjom Frankapanom Slunjskim od 1567., a nakon njegove smrti 1572. jedinim banom do 1574., kada mu je sudrugom postao Gašpar Alapić), a nakon preseljenja u Győr (1578.) kraljevim kancelarom i ugarskim palatinom (od 1584.). Njegov je doprinos obnovi, stabilizaciji i modernizaciji obrambenoga protuosmanskog sustava nemjerljiv, a promidžba i provedba katoličkih reformnih zamisli kao i briga oko socijalnih i vjerskih potreba svoje pastve već mu je za života priskrbila naslov *pater patriae et pauperum*; usp. T. SMIČIKLAS (prir.), *Balthasari Adami Kercselich*, 250.; I. JURKOVIĆ, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 129.

⁸⁶ Od godine je 1524. Ivan Kobasić od Brekovice imao vrlo važnu ulogu u vojno-obavještajnoj službi Habsburgovaca. Kobasić je, naime, izgradio djelotvornu špijunsku mrežu uzduž Granice sa centrima u

inovativnim obilježjem odnosa među sukobljenim stranama, ali i osnivanjem novih institucija (špijunaža, kontrašpijunaža) u sustavu državnoga vojnog i civilnog aparata.

Kvantitativni pokazatelji govore da se određeni broj hrvatskih raseljenih plemića oslanjao i na takavu strategiju u svojoj borbi za opstanak. Osnovni im je razlog zbog kojega su birali diplomatsku/špijunsku službu bio financijske prirode. Oni su za tu službu dobivali mjesečnu/godišnju plaću u gotovini, ali obavljajući takve službe vrlo su lako mogli biti i posrednicima u, primjerice, razmjeni i otkupu zarobljenika, što je opet rezultiralo financijskom dobiti. Takva je služba bila, doduše, vrlo rizična, ali bila je i vrlo profitabilna i korisna u kreiranju mreže suradnika (od najviših predstavnika državnih vlasti do najnižih predstavnika lokalnih, domaćih i stranih, vlasti).⁸⁷ No, zanimljivo je da su centralne vlasti često "zaboravljale" nagraditi usluge takvih svojih plemenitih službenika kada bi potonji zašli u kasnu životnu dob ili kada bi nakon nenadane smrti takvih službenika njihove udovice s djecom pokušavale izmолiti kakvu državnu potporu.⁸⁸ Sličan se "zaborav" prema njima znao dogoditi i

Lapcu, Nebljuhu, Bihaću i Brinju. Za dugogodišnju je vjernu službu na kraju bio nagrađen posjedom kraj Metlike u Kranjskoj i solidnom godišnjom naknadom u gotovini iz kraljevske blagajne (usp. Lajos THALLÓCZY – Antal HODINKA (prir.), *A horvát véghelyek oklevéltára* [Spomenici Hrvatske granice], *MHH-D*, 31., Budimpešta, 1903., 338.-340., dok. 221; *isto*, 355., dok. 230; *isto*, 416.-417., dok. 259; Vj. KLAJČ, *Povijest Hrvata*, 4., 392.-395.). Istim se poslom u službi kliškoga kapetana Petra Kružića bavio i Bartol (Bariša) Kačić, što se vidi iz Petrove molbe kralju Ferdinandu (1529.) da njegovu vjernom uhodi Bartolu Kačiću daruje posjed Bogačevo pokojnoga Zapoljina pristalice Pavla Kerecsenyija u županiji Križevci (Mhabs, 1., 223., dok. 243; *isto*, 230.-235., dok. 248-249; *usp.* također M. PEROJEVIĆ, *Petar Kružić*, 107.-108.). Zahvaljujući toj molbi, Bartol je od kralja na kraju i dobio taj posjed (usp. B. KRNIC (prir.), "Darivanja kralja Ferdinanda I.", 9., dok. 25). Ostali se primjeri takva djelovanja hrvatskih plemića mogu naći u: J. ŽONTAR, *Obveščevalna služba in diplomacija*, 47.-179.; V. SIMONITI, *Vojaška organizacija na Slovenskem*, 151.-179.; I. JURKOVIĆ, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 153.-161.

⁸⁷ Dubrovnik je bio idealnim mjestom za one koji su bili uključeni u protuosmansku špijunsku mrežu hrvatskih kraljeva te za one koji su obavljali razne diplomatske misije u Osmanskom Carstvu. Tako je plemiću Franji Jurkoviću, koji je inače bio podrijetlom iz prognane obitelji iz okolice Jajca, a živio je u Senju, gdje je zahvaljujući svojim trgovačkim aktivnostima stekao solidnu imovinu, Dubrovnik bio operativnim središtem i sjedištem iz kojega je gradio mrežu suradnika uključenih i povezanih u doušničke i diplomatske poslove visokih političkih ustanova u Carigradu i Beču. U više se navrata našao u smrtnoj opasnosti, ali se i pod svoju starost nastavio baviti tim poslom, koji mu je omogućavao izravan pristup dvorovima u Grazu i Beču; *usp.* J. ŽONTAR, *Obveščevalna služba in diplomacija*, 167.-179.; I. JURKOVIĆ, "Socijalni status i prisilni raseljenici", 70.

⁸⁸ Vid Ugrinović od plemenitog roda Šubića, izgubivši svoj matični posjed Rog na rijeci Krki (1522.), vojnim službama na Granici i nakon ženidbe uključivanjem u diplomatsku službu kralja Ferdinanda, bio je nagrađen (1547.) doživotnim uživanjem sela i imanja Čičov, koje je inače bilo dijelom posjeda kapetanije Komarno u Ugarskoj. No, Vid je nenadano umro krajem god. 1551., ostavivši suprugu Margaretu Mišljenović od plemenitog roda Kolunića s maloljetnom djecom (usp. F. TOBLER, "Migracije hrvatskog srednjeg i nižeg plemstva", 15.). Čim je pristigla vijest o Vidovoj smrti, kapetan Komarna Michael Schichk zatražio je povrat sela Čičov kapetaniji s obrazloženjem da je darovnica podijeljena Vidu, a ne i njegovim nasljednicima (AD MBK, 136.-137., dok. 84). Uzaludne su bile sve Margaretine molbe kralju Ferdinandu u kojima je isticala dugogodišnje vjerne službe i zasluge pokojnog supruga (*isto*, 137.-138., dok. 85). Kapetan Schick uspio je 1555. preuzeti Čičov, a Margareta je s djecom bila prisiljena potražiti zaštitu i smještaj kod Vidova brata Ivana u Miholju na rijeci Kupi, dakle, u prvoj zoni ratne opasnosti. Tek je Vidovim sinovima uspjelo nakon pune 64 godine od gubitka Roga steći posjede u sjevernoj Ugarskoj, gdje su se i trajno nastanili; *usp.* I. JURKOVIĆ, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 153.-166.

prilikom nastupa novog vladara na vlast.⁸⁹ Na “zaboravljivost” su središnjih vlasti prema takvim službenicima utjecala dva osnovna razloga: kronični nedostatak gotova novca ili raspoložbe materijalnim dobrima i priroda same službe (tajnost). Oba su razloga omogućavala vlastima određeni stupanj manipulativnih poteza u odnosima s takvom vrstom svojih djelatnika pri ispunjavanju svojih obveza prema njima. No, ne može se bez ograda tvrditi da su takvi plemeniti službenici trpjeli nekorektno ponašanje središnjih vlasti, jer su tretirani kao netko tko se bavi nedostojnim poslom.⁹⁰ Svi navedeni elementi upozoravaju na *inovativno* ponašanje raseljenog plemstva i u tom segmentu odabira mogućih strategija uz pomoć kojih su se pokušavali pronaći dostatni materijalni i financijski izvori za kreiranje života u novoj sredini.

Strategije koje su bile na raspolaganju raseljenom plemstvu u njihovom nastojanju da sačuvaju socijalni status i ugled, a time i bolji startni položaj u borbi za stjecanje nove materijalne osnove bile su vrlo raznolike. One su najvećim dijelom bile naslijeđene (*konzervativne*) iz prijašnjih vremena, ali silom prilika dio raseljenih plemića bio je prisiljen upotrijebiti i nove (*inovativne*) strategije. No, u naslijeđenim (*konzervativnim*) strategijama nastajale su *inovativne* promjene, kao što je u novousvojenim (*inovativnim*) strategijama bilo elemenata *konzervativnoga* djelovanja. Sve su te strategije raseljeni plemići primjenjivali, obično kombinirajući nekoliko njih istovremeno. Ipak, takvo djelovanje nije nužno osiguravalo postignuće željenog cilja; očuvanje društvenog položaja i izbjegnuće izumiranja obitelji po muškoj lozi. Takvo je djelovanje, dugoročno, rezultiralo pozitivnim učinkom pojačane socijalne *horizontalne* i *vertikalne mobilnosti*, što je, neprijeporno, pridonijelo očuvanju teritorijalnoga “kontinuiteta” Kraljevstva,⁹¹ ali potom i izgradnji novih političkih, društvenih, gospodarskih, vjerskih i kulturnih temelja, dakle, novoj *politici identiteta* na kojoj počiva današnji *hrvatski nacionalni identitet*.

Sociološkim pristupom k eliti prognaničkog mentaliteta?

Namjera je ove rasprave upozoriti historiografiju i na postignuća ostalih humanističkih znanosti (osobito sociologije) u proučavanju migracija ljudi. Osnovne migracijske tipologije i modeli koji se rabe u sociološkim studijama primje-

⁸⁹ Ilustrativan primjer takva ponašanja jest odnos prema plemenitom Ivanu Dominkoviću. Nakon pada Klisa i Kružićeve pogibije (1537.) Ivan je nastavio vjerno služiti Habsburgovcima kao vojnik i diplomat do 1662., kad je u ime zasluga od kralja Ferdinanda primio godišnju mirovinu od dvadeset zlatnih florena. No, ta mu je potpora dokinuta nakon Ferdinandove smrti (1564.), što je njegovu obitelj (suprugu, četvero maloljetne djece i supruginu mlađu sestru) dovelo u vrlo težak položaj. U eri najbrojnijih *konkurirajućih migranata*, nije mu uspijevalo izmoliti (1565.) od vladara ni ispražnjeni omanji posjed Časta (Császtá) u zapadnoj Ugarskoj, ni službu careva vrtlara (1568.), niti poslužitelja na dvoru u Bečkom Novom Mjestu (1570.). Uvijek su se na ta mjesta primali zaslužniji službenici vladarske kuće Habsburg. Ipak, na koncu mu je udovoljeno (1572.) molbi da mu se povрати pravo na doživotno uživanje novčane pomoći, koje mu je Ferdinand podijelio. Mirovinu od trideset zlatnih florena potom je uživao do smrti (1578.); usp. F. TOBLER, “Ivan Dominković”, 98.-99.

⁹⁰ I. JURKOVIĆ, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 283.-284.

⁹¹ O vertikalnoj mobilnosti šesnaestostoljetnog hrvatskog društva za trajanja osmanske ugroze v. isto, 243.-245.; ISTI, “Šesnaestostoljetna hrvatska raseljenička kriza”, 774.-775.; ISTI, “Hrvatsko raseljeno plemstvo u korespondenciji Antuna Vrančića”, 44.-45.

njivi su za sve civilizacije u povijesti čovječanstva, jer se u smislu ponašanja ljudi zahvaćenih nedobrovoljnim seobama ne primjećuju znatnije razlike s obzirom na područje i vrijeme u kojima se takve seobe zbivaju. Upravo zato bi i sociolozi morali više pažnje pridavati razdobljima starijim od 19. i 20. st. Na ta su stoljeća koncentrirali svoja istraživanja pod izlikom da za upravo ta stoljeća imaju dovoljan broj kvantitativnih podataka na temelju kojih mogu obaviti svoja istraživanja. Primjer je hrvatske šesnaestostoljetne demografske kataklizme dobar slučaj na kojemu bi interdisciplinarni rad povjesničara, sociologa, antropologa, geografa, demografa, pa čak i meteorologa te ostalih stručnjaka srodnih znanosti mogao napraviti kvalitetne studije migracijske tematike.

U recentnim je studijama pokazano kako, primjerice, područje kao osnova migracijske tipologije može uvelike objasniti ponašanje hrvatskih plemenitih raseljenika.⁹² Naime, ovisno o udaljenosti (*kratka* i *duga udaljenost*) mogućeg smještaja obitelji na ratom pošteđenom području, ovisila je dijelom i njihova ustrajnost u obrani domicilnoga područja.⁹³ Isto tako je u obrani domicila područje imalo važnu ulogu u pojavi *bilokacije* (*aktivna* i *pasivna*) obitelji ili, pak, u *lančanoj migraciji* kao sredstvu ustrajnoga pokušaja opstanka.⁹⁴ Bazični modeli, koje povjesničarima nude sociolozi, primjerice, vrlo dobro objašnjavaju ponašanje raseljenoga plemstva u erama izrazito malog ili erama enormnoga povećanja broja *konkurirajućih* migranata.⁹⁵ *Model gravitacije*, pak, razrješava pitanje osnovne namjere plemenitih raseljenika; očuvanje privilegiranoga statusa, dakle, vrlo konzervativnoga tipa migracija. Gravitacijski model u hrvatskom slučaju nije bio isključivo vezan uz kratku ili dugu udaljenost jer raseljenim plemićima njihov društveni status nije bio upitan na cijelom neokupiranom području Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva.⁹⁶ Upravo je zato najveći dio hrvatskih plemenitih prognanika (gotovo 80 %) i odabrao neokupirane dijelove Kraljevstva kao mjesto vlastite imigracije. Tek je manji broj takvih raseljenika odselio na područje austrijskih zemalja, i to, uglavnom, u razdoblju u kojemu još uvijek nije bilo masovnih emigracija (do 1510-ih) i dok su granice tih zemalja bile još uvijek otvorene. *Segregacijska selektivnost* austrijskih nasljednih zemalja tijekom najkriznijeg razdoblja hrvatske raseobe (sredina 16. st.) zaustavila je pokušaje hrvatskih plemenitih prognanika da u te zemlje usele, jer bi se inače morali odreći jednoga od elemenata svojega identiteta (vjerski identitet), kao što ih je sustav društvenog uređenja komuna mediteranskog tipa odvrćao od pokušaja useljavanja, jer bi se inače morali odreći privilegiranoga društvenog statusa.⁹⁷

⁹² Usp. ISTI, "Šesnaestostoljetna hrvatska raseljenička kriza", 764.-771. i u tom djelu navedenu literaturu.

⁹³ Na ist. mj.

⁹⁴ Usp. ISTI, "Raseljena plemićka obitelj", dio drugi, 152-158; ISTI, "Šesnaestostoljetna hrvatska raseljenička kriza", 766.-769. i u tim djelima navedenu literaturu.

⁹⁵ O primjenjivosti modela intervenirajućih prilika i nesmiljenoj konkurenciji među raseljenicima koja je zavladała sredinom 16. stoljeća v. ISTI, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 210.-215.; ISTI, "Šesnaestostoljetna hrvatska raseljenička kriza", 771.-773.

⁹⁶ O povlaštenom statusu plemstva kao osnovici gravitacijskog modela v. ISTI, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 215.-217.; ISTI, "Šesnaestostoljetna hrvatska raseljenička kriza", 773.-774.; ISTI, "Socijalni status i prisilni raseljenici", 64.-82. i u tim djelima navedenu literaturu.

⁹⁷ Usp. ISTI, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 231.-241.; ISTI, "Socijalni status i prisilni raseljenici", 75.-84. i u tim djelima navedenu literaturu.

Iščitavanjem bi se ovog rada mogao steći dojam da je pitanje prilagođavanja raseljenika novim sredinama zaobiđeno. Nakon početnih pokušaja da se, primjerice, prepoznaju u izvornom materijalu elementi negativnih procesa udomaćivanja (*akulturacija, asimilacija, adaptacija, alijenacija*, itd.), na kraju se došlo do zaključka da plemstvo tadašnje Hrvatske i Ugarske primarno funkcionira na osnovi svojega društvenoga položaja u kojemu su višestruki identiteti upravo njima i svojstveni.⁹⁸ Stoga su i lako prihvaćali nove osobne identitete (primjerice ženidbama, prilagođavanjem sustavima vrijednosti u novodoseljenoj sredini), ali istovremeno su čuvali i stara naslijeđa te ih implementirali u novoj domovini. Bio je to očito proces koji sociologija naziva *integracijom*, dakle, proces u kojemu se ostvaruje kretanje ka kulturnom pluralizmu i pojavi novih transkulturnih elemenata.⁹⁹ Tijekom dugotrajnoga trpljenja teških udaraca osmanske vojne sile zapravo je preobražena društvena misao, koja je u konačnici rezultirala ne samo političkom samosviješću hrvatskih staleža, nego i snažnim osjećajima cjelovitosti i posebnosti duhovnog i materijalnog stvaralaštva, dakle, baštinom bez čijih je plodova hrvatsko moderno društvo nezamislivo. U tom je smislu doprinos plemstva bio – nemjerljiv. A sve to ne bi bilo izvedivo da nije elitom društva tadašnjega Kraljevstva ovladao *prognanički mentalitet*, na što bi u budućim izučavanjima šesnaestostoljetne povijesti Hrvatske i Ugarske trebalo obratiti više pozornosti.

⁹⁸ Usp. ISTI, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 241.-245.; ISTI, “Šesnaestostoljetna hrvatska raseljenska kriza”, 775.

⁹⁹ ISTI, “Raseljena plemićka obitelj”, dio drugi, 158.-166.; ISTI, *The Fate of the Croatian Noble Families*, 286.-287. i u tim djelima navedenu literaturu.

The Ottoman Threat, Noble Displacees, and Croatian Identity

Ivan Jurković

History Department of the Faculty of philosophy

I. M. Ronjgova 1, Pula

Republic of Croatia

The processes of *internal* and *external* migrations of the population of medieval Croatian lands (Croatia, Slavonia, Dalmatia), initiated in the first place by the Ottoman military advance (but also by climatic changes, more and more frequent years of famine and plague epidemics) during the period from the fall of Bosnia (1463) to the Battle of Sisak (1593), resulted with the loss of more than 60 percent of native population. Such prolonged state, besides the demographic catastrophe, caused also changes of political, economic, social, religious and cultural patterns and relations among people in these areas, in which the nobility played leading military and political role throughout all that period. Although the most part of the nobility itself suffered the fate of displacees, the noblemen thanks to persistent attempts of survival in the inherited area were solving both the issue of their own existence and that of stopping the Ottoman advance towards Central and Western Europe. At the very beginning of the existence in the new surroundings the displaced Croatian noblemen faced basic problem: insuring sustenance for normal life of them and their families. In order to achieve that primary goal, that is also the keeping of standard of living and preservation of the *standard of living* they were used to until their displacement, a nobleman had to use different strategies of survival and ways of *integration* into new surroundings. Their aim was, thus, of *conservative nature*--preservation of social position and respect enjoyed by the family. Strategies used for achieving that conservative goal were for the most part inherited from the pre-Ottoman period, but there were also some new ones. In the era of mass appearance of noble displacees such a goal was hard to achieve and such families used traditional strategies for acquiring new estates--in the first place by the strategy of entering military contingents of the Kingdom at the frontier towards the Ottoman Empire or military units of magnates and highest representatives of state authorities in Croatia and Slavonia. Traditional strategy was also the choice of ecclesiastical profession for a member of a family. The use of these strategies were for the nobility, in the era of extremely great number of *competitive migrants*, frequently crucial in its attempts to live through the Ottoman attack, particularly during the transition period of diaspora, but also during the process of preservation of social status in new surroundings. On the other hand, the Holy See had among Croatian displaced noblemen firm supporters of its counter-reformational and reform activities. By use of these strategies, Croatian noble displacees succeeded in gaining both, avoiding of social and economic degradation of their own families at *the bulwark of Christendom* and preservation of their inherited system of values brought from the old homeland into

the *enclaves* of displaced people (preservation of ethnic identity, language, traditions and Catholic faith). Croatian noble displacees used also a number of other strategies they had on their disposal from the pre-Ottoman period. Among such strategies one can notice adoption and mutual inheritance contracts, then marriages to indigenous, but also with newly arrived families, different appellations to the higher authorities for new donations, based on prior merits, but also on the fact of their loss of patrimonies. Some other strategies might be called as new ones, but even within such strategies there were traditional elements bound to certain level of risk, such as trade, mediation in exchange/redeeming/selling of war prisoners, diplomacy/espionage and other tasks which were adopted as an acceptable mode of operation in newly formed structures of state authorities or relations with the Ottomans. The displaced nobles used all these strategies, combining several of them simultaneously. However, such agency did not necessarily mean that they would be successful in preserving the social standing of families in question or obviate their extinction. Still, such agency resulted in the positive effect of strengthened *vertical* and *horizontal social mobility*, which then contributed to the preservation of territorial and by it also political, social, economic, religious and cultural “continuity” of the Kingdom of Hungary-Croatia in its passage from the medieval to the early modern period.

Key words: Ottoman threat, the Late Medieval and Early Modern period, involuntary (forced, impelled) displacees, nobility, Croatian identity.